

ידיעות על יהודי תימן בחיבורים ערביים מתימן (ב)

יוסף טובי

חלקה הראשון של אנתולוגיה זו התפרסם בחוברת 'פעמים' 64 (קיץ תשנ"ה). הפניות
ביבליוגרפיות ראה שם, עמ' 73-77.

שנת 1391

[יהודי נענש באשמת מעשי כישוף]¹

וביום השמיני לחודש רמז'אן הנזכר² נתפש איש יהודי מן העיר תעז. סיפרו כי הוא
היה מכשף. הוא היה מבקש להידמות למוסלמים וקורע בפוך עיניו. ידו נכרתה.⁴

1 המקור: כ'זרגי, ב, עמ' 187.

2 בשנת 793 להג'רה, תחילתה 9 בדצמבר 1390.

3 זו העדות הקדומה ביותר על קיום קהילה יהודית בעיר זו.

4 היהודי נענש אפוא על שתי האשמות: כישוף והתקשטות שאינה מותרת ליהודים, אלא עליהם
לנהוג בצניעות ובשפלות, בהתאם לחוקים שהוטלו על בני החסות בארצות האסלאם. מצד
התחביר יש לראות בכחילת העיניים חלק מן העונש, אך איני יודע על אפשרות כזו מבחינה
ריאלית. שליטי תימן הקפידו ביותר עם היהודים שהואשמו בכישוף. על יהודי שהוצא להורג
באשמת כישוף ראה להלן.

שנת 1391

[יהודי מן העיר זביד מתאסלם]¹

וביום החמישה ועשרים לחודש הנזכר² התאסלם יהודי בעיר זביד. הוא הורכב על
פרידה ולווה בתהלוכה מפוארת ונתעטה במעיל מהודר.³

1 המקור: כ'זרגי, ב, עמ' 200.

2 חודש מחרם בשנת 795 להג'רה, תחילתה 17 בנובמבר 1392.

3 אף שמבחינה הלכתית האסלאם אוסר כפיית הדת על מי שאינם מוסלמים, הריהו מעודד אותם
להתאסלם, ובכלל כך במתן גמול, במיוחד באותם עניינים שנאסרו עליהם, כגון רכיבה על

פרידות וסוסים, לבוש מפואר ומתן כבוד מיוחד. לעניין יחס הזיידים להמרת הדת של היהודים ראה: טובי, התאסלמות.

שנת 1393

[יהודי מן העיר זביד מתאסלם]¹

בארבעה בחודש ד'ו אלח'ג'ה² התאסלם יהודי בעיר זביד. התאסלמותו היתה במדרסה אלאשרפיה³ בנוכחות הקאצ'י מופק אלדין עלי בן אבי בכר אלנאשרי שהיה אז השופט בזביד, הקאצ'י העטה אותו,⁴ ואחר כך העטה אותו האמיר עז אלדין הבה אבן מחמד אלפכ'רי והיה אז המושל בזביד.

- 1 המקור: כ'זרג'י, ב, עמ' 208.
- 2 בשנת 795 להג'רה, שתחילתה 17 בנובמבר 1392.
- 3 כלומר, בית המדרש המוסלמי הקרוי על שם הסלטאן אלאשרף (הראשון) עמר בן יוסף ששלט בשנים 1295-1297. זביד היתה מרכז גדול וחשוב יותר של בתי מדרש מוסלמיים מן האסכולה השאפעית, שעמה נמנו הרסולים.
- 4 כלומר העניק לו לבוש מפואר. ראה לעיל בסמוך.

שנת 1394

[יהודי מחויב לשלם את דמי כתובתה של אשתו שהתאסלמה]¹

ביום רביעי, התשעה בחודש רמז'אן² התאסלמה אשה יהודיה ונהגה על פי דת האמת³ ופטרה עצמה מכל דת שאינה דת האסלאם. בעלה היה מן הישראלים ושופט בית הדין המוסלמי הטהור כפה עליו לשלם לה את דמי כתובתה שהיו מגיעים לה ממנו. הוא שילם אותם איפוא בבית המשפט והשופט הפריד ביניהם הפרדה שאין ממנה חזרה אלא אם יתאסלם הוא עצמו.⁴ ולה' היכולת כרצונו.

- 1 המקור: כ'זרג'י, ב, עמ' 218.
- 2 בשנת 796 להג'רה, שתחילתה 6 בנובמבר 1393.
- 3 כלומר, האסלאם.
- 4 על פי המסורת הזיידית, ניתק קשר הנישואין בין בני זוג שאינם מוסלמים, כאשר אחד מהן מתאסלם. ראה להלן דברי חכם ההלכה הזיידים, האמאם מרתז'א ואחמד שוכאני.

שנת 1397

[פטירתו של רופא יהודי שבא לתימן ממצרים]¹

ביום העשרים² נפטר הרופא היהודי שהגיע ממצרים עם המתנה.³

- 1 המקור: כ'זרגי', ב, עמ' 243.
- 2 לחודש רביע אלול בשנת 800 להג'רה, שתחילתה 24 בספטמבר 1397.
- 3 כחודש לפני פטירתו הגיע הרופא היהודי ממצרים לתימן, כחלק ממשלחת מיוחדת שנשלחה מן הסולטאן הממלוכי ובה מתנות לסולטאן הרסולי. ראה שם, עמ' 242. העניין נזכר על פי מקור זה גם על ידי שטראוס, עמ' 173.

המחצית הראשונה במאה ה"ו

[שר האוצר היהודי נרצח לאחר שסירב להתאסלם]¹
 אבל בני ספיאן², הראשון בהם שהתפרסם בתימן הוא המלומד הצדיק המפורסם ספיאן אבן עבדאללה. נאמר שמוצאו בעיראק והוא חי בעדן כאחד הפקירים ממסדר אלתראביה³ והיה מתמיד בעבודת האל ומפורסם במעשי הנפלאות. סופר שסולטאן תימן בזמנו⁴ מינה יהודי אחד על כספי האוצר של עדן. יהודי זה הוא אשר חידש את מס הסוחרים על רכושם שלא בצדק והיה מסיח את דעתם של אנשים מתפילת יום שישי בעדן. לכן בא אליו ספיאן הצדיק ואמר לו: 'התאסלם'. [היהודי] סירב ועל כן הרגו ספיאן והסולטאן הרשיעו וחבשו בבית הסוהר. וכאשר התארכה ישיבתו בבית הסוהר עשה לו ספינה קטנה בבית הסוהר ואמר לאנשי בית הסוהר: 'מי מכם שיפליג אתי בספינה הזאת, יינצל'. ולא נענו לו, אבל הוא הפליג בה ונעלם מעיניהם הוא וספינתו. נאמר שהוא נראה באוניה נישא על המים בספינה הזאת ושהוא הלך לאחת הערים הרחוקות ואחר כך שב לאחד מות הסולטאן וחי בלחג' ונפטר בה. קברו שם, עולים אליו לרגל ומתכרכים בו.

- 1 המקור: בריהי, עמ' 177.
- 2 משפחה מסוימת שהמחבר מזכיר כמה מבניה.
- 3 הערת חבשי שם: אולי היא כת המתייחסת לאבו תראב אלנחשבי אחד מאנשי אלרסאלה אלקשיריה.
- 4 משושלת בני רסול, אך לא ציין שמו.

[נוסח מורחב של המעשה הני"ל]¹

בכלל זה סופר [בעניין ספיאן בן עבדאללה] שהיה איש יהודי בעיר עדן שהסולטאן מינהו על כמה מן המחוזות הגדולים, עד כדי כך שחכורת מוסלמים היו פועלים בשמו ונלווים אל פמלייתו. דבר זה הגיע לאזני השיך ספיאן והדבר ציערו, ובאותו יום הוא היה במצב של התבוננות והתפשטות הגשמיות. הוא בא אליו [אל היהודי] בלבוש פקיר [צופין] וראהו יושב על כס [שלטונן] וחכורת מוסלמים עומדים לפניו לשרתו. הוא אמר לו: 'אמור, הרני מעיד כי אין אלוהים מלבד אללה ומחמד הוא שליח האל'. היהודי הרים קולו וביקש את עזרת חייליו, אך הם לא יכלו לעשות

דבר. הוא חזר אפוא על ה'עדות' בשנית ובשלישית והלה באותה שעה מבקש את עזרת חבריו והם אינם יכולים לעשות דבר. לאחר הפעם השלישית אחז הש"ך בשפעת שערו ואחז בסכין שהיתה עמו ואמר: 'בשם האל, והאל הוא הגדול', ושחטו. לאחר מכן שב למקומו והיה יושב במסגד וכאשר הגיעה השמועה למושל העיר אמר לנערי: 'הביאוהו אלי'. כאשר הגיעו למסגד לא יכלו להתקרב אליו. הם שבו אל המושל והודיעוהו על כך. הוא רכב אפוא עם חייליו עד שהגיע אל שער המסגד ולא יכול אף אחד מהם להיכנס אל המסגד, כל שכן להתקרב אליו להרע לו. אז ידע המושל שהוא מעשה נסים וכי הוא מוגן על ידי האל יתעלה. הוא שב והוא חושש מן הסולטאן, לפי שהעיר היתה באחריותו. הוא נועץ בעניין זה במנהיגים ובבעלי הדעה, והם אמרו: 'צדיקים אלו אין להם אלא מי שהוא מהם, והנה בעיר לחג' יש אדם צדיק ושמו אלעאידי, היעזר בו בעניינו'. הוא שלח אליו ובהגיעו סיפר לו את הסיפור וחיבו באומרו אליו: 'רצוני שלא תצא מן העיר עד שאודיע לסולטאן ותבוא תשובתו'. אלעאידי אמר לו: 'ניחא, בעזר השם יתעלה'. הוא בא אל הש"ך ספיאן, והיתה ביניהם ידידות, ושיבחו אלעאידי על מה שעשה ואמר לו: 'סילקת אבן נגף מדרך המוסלמים'. הוא ליווהו עד שהגיעו לשער הכלא ואמר אלעאידי לסוהר: 'קשרהו באזיקים'. הפקיה ספיאן הושיט רגלו והוא ככלו ונותר בכלא כמה ימים, אם רצה, הניח את האזיקים ברגלו, ואם רצה סילקם. כאשר הגיע יום השישי השליך את האזיקים, הלך אל המסגד ונכנס פנימה עד שהגיע קרוב אל המושל. אחר הביט באנשים ואמר: 'אקרא ארבע פעמים על המתים האלה את קריאת "אללה אכבר"'. בסיום התפילה שב אל הכלא וישב בו עד שהגיעה תשובת הסולטאן: 'שתררהו, לפי שאנו דורשים ממנו את השלום בלבד'. וכבר טען [ספיאן] קודם לכן כי הארץ ארצו, וכי המלכות היא שלו תחתנו. הוא יצא אפוא מן הכלא ולא היתה שליטה עליו, לא לסולטאן ולא לאף אחד. וכבר אירע לו מעשה עם הסולטאן, והוא בלחג: הוא נכנס אל הסולטאן בלא רשות ואמר לו, 'צא מארציי'. לזה רמו הסולטאן בתשובתו.

ועוד אירע לו שהוא אמר פעם אחת ליהודי: 'העד כי אין אלוהים מלבד אללה ומחמד הוא שליח האל, ואם לא אקצוץ את ראש הקולמוס'. הוא הצביע על קולמוס שהיה בידו. היהודי סירב לומר זאת, אדרבה אמר: 'קצוץ אותו, ואין לי עניין בזה'. הפקיה קצץ את ראש הקולמוס בסכין שהיתה עמו, והנה ראש היהודי כרות מתגלגל על הארץ.

לאחר שנת 1404

[המון מוסלמי סוקל למוות יהודי שהואשם בפגיעה בנביא מוחמד]¹
 [האמאם המלומד אלקאצי ג'מאל אלדין מחמד בן סעיד בן עלי בן כבן] בזמנו²
 קרתה הפרשה המפורסמת בעניין היהודי ו[המוסלמי] הנכה, אשר ביקש עזרה
 באומרו: 'הוי מוחמד, הוי מוחמד'. המוסלמי הנכה ביקש מן היהודי לעזור לו בכמה
 דברים. היהודי אמר לו: 'הנח למוחמד לעזור לך ולהעמידך על רגליך', ופנה לו
 עורף. המוסלמים שמעו אותו לועג לנביא (ת). הם הביאו עניינו בפני השופט ג'מאל
 אלדין הנ"ל. באותו זמן התאסף סביבו המון רב וכוונתם להרוג את היהודי. השופט
 הורה להם ואמר: 'אל הכלא, אל הכלא'. ולא די שההמון לא שמע לדברי השופט,
 אלא אף דימו מרביתם שהוא אמר להם להורגו, וכל זה בגלל הרעש הרב שהיה שם.
 וכך איש מצרי יידה אבן בראש היהודי עד שהפילו ארצה. וכך התחילו האנשים
 ליידות בו אבנים כמטר עד שמת. וכבר קודם לכן הציעו היהודים לשלם אלף
 מת'קאל תמורת חיי היהודי הזה. הסולטאן³ דחה זאת. ובשל כך, הדיח הסולטאן את
 השופט מתפקיד קאצי המחוז אלא שהסולטאן ראה את הנביא (ת). בחלום הלילה
 וציווה עליו להשיב את השופט לכנו.

1 המקור: בריהי, עמ' 330-331.

2 של האמאם הקאצי ג'מאל אלדין מחמד בן סעיד בן עלי בן כבן. נתמנה לתפקידו ב'5/1404 ומת ב'1439.

3 הוא הסולטאן אלנאצר אחמד בן אלאשוף אסמעיל ששלט בשנים 1400-1426.

לפני שנת 1434

[קאצי כופה חוקי אפליה על היהודים ומצווה על הריסת בתי הכנסת]¹
 מהם אלפקיה שרף אלדין אסמעיל בן עבד אללה בן האמאם אלרימי ירחמהו האל.
 הוא למד חדיית' בפני האמאם ג'מאל אלדין אלכייאט הגדול ובפני האמאם עפיף
 אלדין עבד אלולי בן מחמד אלוחצי ובפני אחרים. היה ממלא מקום של הקאצי
 וגייה אלדין אלערשאני בחוקי השריעה. ירש את הקאצי וגייה אלדין כשופט בדין
 השריעה, מצווה על המותר ואוסר על האסור. כפה על היהודים ללבוש את האבנט²
 ולהרוס את כל בתי הכנסת שחידשום. החמיר בחוקים והטיל על האנשים אורח
 חיים מכביד שאינו מתאים לרוח הזמן. בשל כך פיטרו הסולטאן³ ועל כן נשאר ספון
 בביתו, מקדיש כוחותיו לעבודת האל. השיב נשמתו לבורא אחרי שנת 4.838 נעשו
 לו נסים לאחר מותו, ירחמהו האל יתעלה.

1 המקור: בריהי, עמ' 218.

- 2 בצבע מסוים, שעל פיו יוכרו מזולתם המוסלמים.
- 3 הוא אלאשרף אסמעיל בן אלמנצור ששלט בשנים 1427-1438.
- 4 להג'ירה, תחילתה 7 באוגוסט 1434.

לפני שנת 1435/6

[קאצ'י תעז כופה על היהודים חוקי אפליה ומצווה להרוס את בתי הכנסת]¹
 [ג'מאל אלדין מחמד בן עמר אלעואדין]² היה אמאם מלומד סגפן וצדיק, שהתמנה לתפקיד קאצ'י המחוז בעיר תעז לאחר שהתנצל,³ אלא שהסולטאן סירב לקבל את התנצלותו, וכך קיבל את המחוז, והלך בדרך הישר מבלי שיושפע מתלונות מתלונן איזה שהוא. הוא ציווה על הרצוי ואסר על המגונה, ובכלל כך ציווה להרוס כמה בתי כנסת חדשים של היהודים בעיר תעז, וכפה עליהם ללבוש את האכונטיס⁴ ולהסתיר [את ערוותיהם] במרחץ הציבורי, וכיוצא בזה.⁵

- 1 המקור: בריהי, עמ' 198.
- 2 מת בדבר בשנת 1435/6.
- 3 כלומר, סירב לקבל את התפקיד.
- 4 ראה הערה 2 בקטע הקודם.
- 5 חוקי אפליה מקובלים בממלכה הממלוכית במצרים, שהשפעתה היחה גדולה על הממלכה הרסולית בתימן. ראה: מאיר.

שנת 1435/6

[דבר איוס מכלה רביס מיושבי תימן ובכללם היהודים]¹
 א. בשנת 2839 אירע דָּבָר גדול. בתחילת השנה היה בעדן השמורה.³ החל בתחומי אלדמלוה וכלילה את כפריה ואת העיירות שסביבותיה כגון ד'בחאן ואלמעאפר וסביבותיהן בואכה תעז השמורה ואלאג'נאד וכפרי אלתיכר וג'בלה ואב ואלשואפי וכלל את הארץ וההר כולם⁴ בואכה אלחקל וד'מאר וצנעא וסביבותיהן וכלל את ההר העילי כולו. מתו אנשים שמספרם לא יימנה ורוקנו כפרים רבים מתושביהם. נמסר כי בקר וצאן רבים היו יוצאים לרעות ואין להן רועה ומי שלקח מהן דבר מת. וכן שאר הנכסים בכתים אין אדם יכול לקחת מהם דבר [...] ומן האנשים האחרים מתו בריות בלא מספר וה' יתעלה ירחם על יצוריו. עניין זה נמשך מראשית שנת 839 עד תאריך כתיבת חיבור זה והוא בחודש רמצי'אן המהולל שנת 840.⁵
 ב. בשנה זו הופיע הדבר הגדול בתעז ובעדן ולחג' נאָפֶן, וכתוצאה ממנו מתו אנשים עד אין מספר. נמסר שמספר המתים בעדן וסביבותיה מצד המערב היו כמה עשרות אלפים, וכתעז בדומה לזה, וכיניהן אף יותר מכך. ביום אחד היו מתים בין

חמש מאות לאלף איש. כפרים רבים נתרוקנו [מתושביהם] ובתים נהרסו על שוכניהם. השכח לכורא המנצח את המוות. כאשר החמיר המצב נמלטו בני האדם אל האל והתחננו לפניו בספרו הקדוש [הקוראן]. אחר כך התפשט [הדבר] לצנעא וסביבותיה בשנת 840 וכילה את תושביה, עד כדי כך שנמסר כי תושבי ט'פיר שלפני [הדבר] מנו כאלף ושלוש מאות נפש, נותרו לאחר הדבר ארבעים איש.

- 1 המקור: א. אלדולה אלרסוליה, עמ' 302-303; ב. גאיה' אלמאני, עמ' 572, 574. תיאור של הדבר בא גם במדרש החפץ לר' זכריה הרופא. השווה הערת חבשי אצל בריהי, עמ' 96, הערה 1: דבר זה היה החמור ביותר מכל המגפות שפקדו את תימן ככל הדורות. וכבר מתו חכמים רבים ואחרים, וכפרים שלמים נתרוקנו.
- 2 להגירה, תחילתה 27 ביולי 1435.
- 3 תואר של כבוד לעיר נמל זו.
- 4 כלומר, תימן הדרומית בעדן ועד גבול ההר, והרמה המרכזית שצנעא במרכזה.
- 5 מרץ 1437.

שנת 1436/7

[יהודי מעודד את אלנאצר בן מחמד לכבוש את צנעא]¹

כאשר התבסס אלנאצר בן מחמד² במבצר הראן וקיבלוהו עליהם אנשי אותו המקום לאחר הקרב שהתחולל בג'הראן, בא אליו יום אחד יהודי ואמר לו: 'בוא וכבוש את צנעא, וכבר מתחייב מן החשבון שאתה תתפלל את תפילת השחר במסגד והב' ואת תפילת הצהריים והמנחה במסגד צנעא ואת תפילת השקיעה בקצר, בלא מכה ובלא דקירה'. אמר: 'כיצד יקרה דבר זה והעיר בידי זיד בן קאסם סנקר ותושביה לצידו'. אמר הד'מ': 'אני אלך אתך ואם לא יתקיים משהו מדבריי אלה, הענישני'. אלנאצר הלך מייד עד שהגיע למסגד והב בסוף הלילה והתפלל בו את תפילת השחר. תושבי העיר פחדו ופתחו בפניו את שעריה. הוא ניהל את התפילה במסגד הגדול והתפלל בו את תפילת הצהריים והמנחה. אחרי כן פנה אל הקצר ולא עלה בידי העבד ומי שעמו לעמוד בפניו ופתחו לו את שערי הקצר לאחר שביקשו ממנו לקבלם תחת חסותו והבטיח להם זאת. הוא השתלט על צנעא ועל חלק גדול משטחי סבו עלי בן צלאח אלדין.

- 1 המקור: גאיה' אלמאני, עמ' 575-576.
- 2 מן המורדים באמאם היוזידי אלמתוכל אלמטהר בן מחמד אלחמוזי ששלט בד'מאר בשנים 1436-1474.
- 3 מסגד ידוע על שם והב בן מנבה, ממוצא יהודי, שהיה מושל צנעא בסוף המאה השביעית. ראה עליו: J. Horowitz, Wahn B. Munabbih, *EI*, vol. 4, Leiden 1934, pp. 1084-1085.

פרק שישי: המעמד המשפטי של יהודי תימן בכתאב אלאזהאר לאמאם מרתצ'א

האמאם אלמהדי לדין אללה אחמד בן יחיי אלמרתצ'א (1437/8-1373/4) שימש כאמאם זמן קצר בלבד בשנת 1391. היה מן החשובים שבחכמי ההלכה של הזיידים, ונתפרסם בעיקר בשל ספרו כתאב אלאזהאר פי פקה אלאאמה אלאטהאר, שנתקבל כספר ההלכה היסודי של הזיידים בתימן, לאחר כתאב אלאחכאם של אלהאדי, האמאם הזייד הראשון בתימן. חיבורים רבים חיברו חכמי הזיידים כפירושים לחיבור זה, ורובם עדיין בכתבי יד.¹ להלן הקטעים מן הספר שעניינם בני החסות.

[בית הקברות היהודי]²

בית הקברות של המוסלמים או של בני החסות מן הקרקע ועד רום השמיים לא ייעבד, ולא החלל שעליה, לנצח, ומי שעשה זאת יחויב לשלם שכר לבעל הנכס ולשם שמיים, ואם לא היה צורך בכך, הרי [יניתן השכר] לטובת השכונות של מאמיני האסלאם ושל מאמיני בני החסות.

1 ראה: טובי, הלכה, עמ' 99.

2 המקור: מרתצ'א, עמ' 60.

3 במקור: דין אלאסלאם ודניא אלד'מיין. שינה ביחס לדתות בני החסות בכוננת ולזול.

[המסים המוטלים של בני החסות ועל קרקעותיהם]⁴

על כל שולל שלל מוטלים שלושה דברים [...] השלישי [...] מה שנגבה מבני החסות [...], והשלישי יש בו כמה סוגים. הראשון: הג'זיה, והיא מה שנגבה על פי מניין בני החסות, והוא מן העני שנים עשר קפלה; ומן העשיר – והוא מי שיש לו אלף דינר ומיטלטלין בערך של שלושת אלפים דינר ורוכב על סוס ויש לו חותם זהב – ארבעים ושמונה דינר; ומן הבינוני – עשרים וארבעה. היא נגבית ממי שמתר להורגו ולפני תום השנה. השני: חצי המעשר ממה שהם סוחרים בו מן הנצאב,² כשהם סוככים בתחומי שלטוננו בחופשיות. השלישי: הסכם פשרה,³ כגון מה שנגבה מבני תגלב והוא כפול לעומת הנצאב שנגבה מן המוסלמים. הרביעי: מה שנגבה מסוחר שבא מארץ שאינה בשלטון מוסלמי⁴ והענקנו לו ביטחון, ולא ייגבה אלא אם גבו [באותה ארץ] מסוחרינו ועל פי מה שהם גובים. ואם לא היה [הסכום] ברור, או שסוחרינו אינם מגיעים [לאותה ארץ], הרי [ייגבה] מעשר. [הסוג הראשון מתבטל במקרה של מוות והגירה, וכולם [כל הסוגים] על ידי התאסלמות. האחריות על כל זה מוטלת על האמאם והיא נגבית גם בהיעדרו. השימוש בכספי שלושת [הסוגים]⁵ הוא לטובת הכלל, ואפילו לעשיר, למי שהוא מצאצאי עלי ולעירוני.⁶ כל

קרקע שבעליה התאסלמו ברצון או שמוסלם השביח אותה, הרי [ייגבה ממנה] מעשר. [המעשר] מתבטל כאשר בן חסות רוכש אותה או שוכר אותה. שתייהן ראיות לגינוי, אבל מן הנכון הוא לקיימן. [קרקע] שתושביה הוגלו ממנה בלא טלטול, הרי היא רכוש האמאם והוא מורישה אחריו.

- 1 המקור: מרת'צ'א, עמ' 73-75.
- 2 הסכום המינימלי שרק ממנו ומעלה מתחייב תשלום המס.
- 3 במקור: צלח.
- 4 במקור: חרבי. ראה הלן 'חוקי האפליה נגד בני החסות' הערה 3.
- 5 נראה שהכוונה לשלושת הסוגים האחרונים, למעט הגזיה.
- 6 מי שהוא מצאצאי עלי = סיד. הכוונה לכך שמותר להוציא כספים אלו לא רק לעניים.
- 7 הרכישה והשכירות על ידי בן חסות.

[נישואיהם של בני זוג בני חסות שאחד מהם התאסלם מתבטלים]¹
 הנישואין מתבטלים כאשר אחת משתי הדתות [של בני זוג שאינם מוסלמים] משתנה [לאסלאם], ואם התאסלם אחד מהם [מבני הזוג], הרי שלאחר חלוף התקופה² החרביה ראוייה לחיי אישות, ואלו בת החסות הרי היא גרושה.

- 1 המקור: מרת'צ'א, עמ' 109.
- 2 תקופת ההמתנה של שלושה מחזורים המקובלת באסלאם לאלמנה או גרושה.

[זכות ההשתלטות על קרקעות בור למוסלמים בלבד]¹
 מוסלם בלבד יכול להיות בעלים יחידים בהפיכת אדמת בור לאדמה מעובדת שאין היא ברשותו או בחזקתו של מוסלם [אחר] או ד'מי ולא היתה קיימת לגביה זכות כלשהי.

- 1 המקור: מרת'צ'א, עמ' 190.

[עדות בן חסות על מסלם]¹
 תתקבל [עדות] איש ושתי נשים² [...] אבל לא [עדות] שני בני חסות על מסלם ואפילו לטובת בן חסות.

- 1 המקור: מרת'צ'א, עמ' 264.
- 2 לפני כן נקבע שכל עדות צריכה להיות מפי שני אנשים, וכאן קבע שעדות שתי נשים הרי היא כעדות איש אחד.

[מינוי בני חסות לתפקידים ממשלתיים]¹
[המינוי] תקף לכל מבוגר, חוץ מאשה ועולה רגל ומוסלם שמוצאו בן חסות מנישואין.

1 המקור: מרתצ'א, עמ' 270.

[חוקי הירושה של בני החסות]¹
אין ירושה בין [בני] הדתות השונות אלא אם הם בני אותה דת, ולכל אחד יהא קשר משפטי לבן דתו, וישתתף עמו [בזכות הירושה].
[לצוואה] יש תוקף באשר לבני החסות ביחס לרכושם, ואפילו לכנסיה או לבית כנסת. יש לה תוקף באשר לבן החסות או לרוצח בזדון אם נדחה ביצועה.

1 המקור: מרתצ'א, עמ' 235, 308.

[עדות בני חסות על מעשה זנות]¹
[עדות על מעשה זנות מתקבלת] בעדות של ארבעה עדי אמת או שני בני חסות על בן חסות, ואפילו היו שונים [בדתם].

1 המקור: מרתצ'א, עמ' 286.

[דמי כופר נפש חלים גם על בן החסות]¹
[דמי כופר הנפש] חלים על המוסלם ועל בן החסות ועל האמגושי ומי שנערך עמו הסכם.²

1 המקור: מרתצ'א, עמ' 303.

2 במקור: מעאהד.

[חוקי האפליה נגד בני החסות]¹
ונכון הוא לקיים את הסכם הפשרה לעולם עם הפרסי או הכתאבי² באמצעות הג'זיה, ולא ייחשבו יותר לחרביין³ ויחוייבו ללבוש כגד שיש בו כדי להבדיל אותם ויש בו הכנעה, כגון אבנט ולבישת סימן מפלה וגזיזת מרכז הבלורית ולא ירכבו על אוכפים אלא לרוחב⁴ ולא יגלו את דגליהם אלא בכנסיות ולא יכנו בתי פולחן חדשים ומותר להם לחדש מה שנחרב ולא ישכנו מחוץ לרבעים שלהם אלא ברשות מן המוסלמים לתועלת כלשהי ולא יגלו את צלביהם בחגים אלא בבתי הפולחן ולא ירכבו על סוס ולא יגביהו בתיהם מעל בתי המוסלמים וימכרו עבד מוסלמי שקנוהו או רכשוהו באופן כלשהו וישוחרר בהכניסם אותו לדאר אלחרב בעל כרחו.

הברית תבוטל ביחס לכולם, או לחלקם, אם לא נבדלו מהם האחרים כדיבור או במעשה, וכן הברית עם מי שנמנע מ[לשלם] את הגזיזה, אם היתה מניעה מלהכריחו, וכן מי ששכב עם מוסלמית או נאף עימה או הרג מוסלמי או פיתה אותו או הצביע על ערוותו או שדד בדרך.

- 1 המקור: מרתצ'א, עמ' 322-323.
- 2 מי שהוא מ'אהל אלכתאב', דהיינו יהודי או נוצרי.
- 3 דאר אלחרב – ארצות שאינן בשליטת האסלאם ועל שליטי האסלאם מוטלת החובה לכובשן. חרבי – תושב דאר אלחרב שאינו מוסלמי. וכוונת הכותב, שלא תנוהל עוד מלחמה נגדם.
- 4 כלומר שתי רגליים לצד אחד, כרכיבת אשה.

פרק שביעי: היהודים בימי שושלת בני טאהר (1454-1526)

שנת 1499

[המשיח היהודי מביחאן]¹

בסוף החודש הנזכר² התכונן אדוננו הסולטאן³ לפשוט על בני עבד [נ"א: עביד], כאשר הגיעה אליו שהרוצח של אבן מכ'ארש⁴ הוא מהם. כשנודע להם על כך, נמלטו אל אויב האל היהודי המקולל מפר הברית, אשר בעיר ביחאן, ושהיה מורד בסולטאן, מפר ברית, מפר באימון, פוגע בדת האסלאם, רוכב על סוס באוכף מקושט ומסיג את גבול המוסלמים. אנשים רבים מן היהודים נהו אחריו, ובייחוד אלו שהתאסלמו תחילה ואחר כך התייהדו, וכן אלו מן המוסלמים שמרדו באדוננו הסולטאן. הסולטאן אלט'אפר התכונן [לתקוף] את ביחאן בגייסות גדולים מעבר אלמקראנה ואשר עליה. הוא התקדם לקראתם לעבר ביחאן, יום לאחר יום, בהוליכו אותם שולל כי אין כוונתו דבר מלבד הצייד. המושל שמס עלי מחמד אלבעדאני התקדם עם קבוצה של מפקדים וקצינים וחיילים כחיל משלוח, עד אשר הגיעו אל מעבר לביחאן, מן הרובע שאינו מיושב. אחר כך בא בעקבותיהם אדוננו הסולטאן, בהוליכו אותם שולל שכוונתו לצוד, והמשיך להתקדם תוך כדי הצייד יום לאחר יום, עד אשר הגיע לביחאן וכבשה. כאשר נודע על כך ליהודי, הסתלק עם אנשיו אל הרובע שאינו מיושב. שם באו עליהם הגייסות המנצחים⁵ ושתי הקבוצות הצטרפו זו לזו כנגדם. היהודי נתפש עם כל רכושו וכל ילדיו וכל בהמותיו וכל כליו. וכן נתפשו בני עבד, והרוצח של אבן מכ'ארש היה בקרב קבוצה גדולה מאנשיו. היהודי נכלא. לאחר מכן פנה המלך אלט'אפר לאיזור בני ארץ⁶ וכבש את מבצריו, והם הכירו בסמכותו. אחר כך שב גיבור מנצח אל רדאע [מקום] כס המלכות בראש חודש רביע אלאול.

- 1 המקור: דיבע, עמ' 250-251. השווה גויטיין, המשיח מבייחאן; קאפח, חבשוש, עמ' רמט.
- 2 חודש צפר לשנת 905 להג'רה = סוף ספטמבר 1499.
- 3 הוא אלט'אפר השני עאמר בן עבד אלוהאב ששלט בשנים 1489-1518.
- 4 מושל אלג'יר, איזור בצפון מזרח תימן.
- 5 לשון של ברכה.

שנת 1502

[הרובע היהודי עולה באש בשריפה גדולה בעיר עדן]¹
 בליל חמישי, אמצע החודש הנזכר,² נשרף חלק גדול מן העיר עדן, מחצות הליל עד עלות השחר. נתכלו בו בתים רבים של סוחרים [...] וחלק מן השוק הגדול עד ביתו של אבי שכיל, וחלק מן הרובע היהודי והרובע החבשי כולו.

- 1 המקור: דיבע, עמ' 273-274.
- 2 חודש צפר בשנת 908 להג'רה, תחילתה: 7 ביולי 1502.

שנת 1508

[הרובע היהודי נפגע בשריפה שפרצה בעיר עדן]¹
 וכן [בחודש] מחרס² עלה באש בעיר עדן אגף גדול מבית הספר אלספיאניה עד הרובע היהודי והסמוך אליו. עשרים בני אדם נשרפו, ורכוש ובתים לרוב עד אין מספר נתכלו.

- 1 המקור: דיבע, עמ' 308.
- 2 לשנת 914 להג'רה, תחילתה: 2 במאי 1508.

שנת 1517

[תשלום הג'זיה על ידי יהודי עדן בסוף התקופה הטאהרית ובראשית התקופה העות'מאנית]¹
 כתב חרזה הג'זיה

שאלה: בעניין קהילה מבני החסות היהודים השוכנים בעדן. באחרית שלטון בני טאהרה² היתה נגבית מהם הג'זיה כממון על פי שער החליפין באותה עת. באותה עת היתה כשבעת אלפים דינר כסף.³ אחר כך, בראשית השלטון התורכי⁴ המבורך הזה, הגיע כלל הג'זיה המוטלת עליהם לעשרת אלפים בקשה סלימאני.⁵ ועתה משעלה שער הזהב, ביקש הממונה על גביית הג'זיה לכבוא אתם חשבון בהתאם לזה,⁶ ויאמר

אליהם: 'רצוני לכוא אתכם חשבון בהתאם להלכה – כל גבר דינר זהב אסלאמי או ערכו כסף על פי שער החליפין'. אך הם נמנעו מכך.⁷ ומה אתם⁸ אומרים איפוא חכמי האסלאם? האם הדבר [באחריות] הממונה על הגיזיה מבחינת המשפט הנכבד?⁹ ואם יועלה העניין בפני אדוננו הפאשה,¹⁰ יגבר ה' יתעלה חייליו, האם עליו לאשר זאת ולהוציאו לפועל על פי המשפט הנכבד הזה, אם לאו?
תשובה: פסק שלוח ה' (ת), בעניין הגיזיה, על כל בוגר דינר, והוא במשקל זהב או ערכו.¹¹ והוציאו זאת לפועל החברים,¹² ירצם ה', אחריו; וכך הבאים אחריהם¹³ ומי שאחריהם מדור לדור. לממונה על גביית הגיזיה יש טענה בזה מן הבחינה ההלכתית. ואם יועלה העניין בפני אדוננו הפאשה, יגבר ה' חייליו, עליו לאשר זאת ולהוציאו אל הפועל, הוא והם, בהתאם למשפט ה' ישתבח ויתעלה ומשפט שלוחו (ת).

- 1 המקור: בא מכירמה, על פי סרג'נט, עמ' 180-181. התעודה היא שאלה שלטונית-הלכתית שהופנתה אל הפקיה, חכם ההלכה, בא מכירמה, ותשובתו עליה. בספרי השאלות ותשובות (פתאוי) המוסלמים טמון חומר רב הנוגע לתולדות היהודים בארצות האסלאם, אך השימוש שנעשה בהם עד עתה מועט ביותר. שת (סת') וורד כתב את עבודת הדוקטור שלו על יחס האסלאם להקמת בתי כנסת על פי תשובה של סוכ'י. ראה: S. Ward, *Construction and Repair of Churches and Synagogues in Islamic Law – A Treatise by Taqī al-Dīwb. 'Abd al Kāfi al Subkī*, Dissertation, Yale University, [New Haven] 1984; Idem, *Takī al-Dīn al Subkī on Construction, Continuance, and Repair of Churches and Synagogues in Islamic Law*, in W.M. Brinner and S.D. Ricks (eds.), *Studies in Islamic and Judaic Tradition II*, Atlanta 1989, pp. 169-188. סרג'נט, עמ' 32, מציין שיהודים נזכרים הרבה בספרי הפתאוי של הפקיה בא מכירמה ושל אבראהים אבן ג'עמאן, המופתי של זכיד (מת 1624/5). בשנותיו האחרונות מסר לי סרג'נט כמה פעמים, כי בכוונתו לכתוב מאמר שידון בכמה פתאוי העוסקות ביהודי תימן על מנת שאפרסמו בכתב העת 'תימא', אלא שלא עלה בידו לקיים רצונו עד שלא הלך לעולמו בקיץ 1994.
- 2 השושלת השאפעיית ששלטה בדרום תימן, בעיקר בחצרמות.
- 3 כפי שהניח סרג'נט, עמ' 139-140, אין להעלות על הדעת שסכום זה נגבה בהתאם לשיעורים המקובלים של הגיזיה, כי לפי זה יצא שמספר היהודים בעדן באותה עת הגיע לעשרים או שלושים אלף, דבר העומד בסתירה מוחלטת להערכה של אחד הנוסעים החשובים באותם ימים, לדוביקו די ורתימא, שהעריך את אוכלוסיית ערן כולה בחמשת אלפים עד ששת אלפים משפחות. נראית אפוא הצעת סרג'נט, שיהודי ערן לא שילמו את הגיזיה על פי הערך המקובל, אלא על פי מצבם הכלכלי. מובן, שהמסקנה מכך היא שיהודי ערן בסוף תקופת השלטון הטאהרי היו עשירים ביותר.
- 4 במקור: אלחנקהאריה, והוא כינוי לתורכים.
- 5 כלומר, מטבע שטבע הסולטאן העות'מאני סלימאן. סרג'נט, עמ' 140, מתלבט בערך הבקשה, שבדורות האחרונים היה נמוך ביותר, ומכאן משתמע לכאורה שחלה אז ירידה גדולה במספר היהודים בעדן, דבר שאינו מתקבל אף על דעתו. בסופו של דבר הוא מגיע למסקנה שערך הבקשה היה גדול בהרבה. ואמנם נראה, שהבקשה הנזכרת במסמך שלפנינו לא היתה עשויה נחושת, כמו הבקשה המאוחרת, אלא כסף. כך למשל נזכרת מטבע זאת, שארבעים יחידות ממנה שוות חרף [זהב] אחד, בשטר מחר יהודי מצנועא בשנת תכ"ט (1669). ראה: קרח, סערת תימן, עמ' קמג. לדין מפורט בערך הבקשה ראה: סרג'נט, עמ' 149-151. עוד ראה: טובי, רדאע, עמ' 34-35.

- 6 כלומר, להוסיף על הסכום של עשרת אלפים בקשה, שערכו ירד ביחס לערך הזהב, שהוא הבסיס לתשלום הג'זיה.
- 7 ראויה לציון התנגדותם של היהודים להגדלת סכום הג'זיה, דבר המלמד על כוחם המדיני היחסי שנבע בוודאי ממעמדם הכלכלי, והמזכיר את התנגדות בני החסות בנג'ראן – יהודים ונוצרים – בימי האמאם יחיא אלהאדי אלי אלחק לרכוש מהם קרקעות שקנו ממוסלמים מאז עליית האסלאם. לעניין זה ראה: טובי, אלהאדי. מצד אחר יש ללמוד מכך, שבצר להם מן המוסלמים בתימן, ציפו היהודים לסיוע מן השלטון העות'מאני.
- 8 פנייה בלשון כבוד של רבים אל הפקיה, חכם הדת המוסלמי.
- 9 השריעה, ההלכה המוסלמית.
- 10 המושל התורכי היושב בעדן.
- 11 כך מופיע בדרך כלל במקורות המוסלמיים הקדומים. ראה למשל: דינבורג, עמ' 13.
- 12 במקור: אלצחאבה, הם חברי הנביא מוחמד שחיו בזמנו ופעלו אתו.
- 13 במקור: אלחאבעון, הם שעוד הספיקו לראות בחייהם אחד מחברי הנביא.

פרק שמיני: היהודים בתקופה הראשונה של השלטון התורכי (1636-1536)

שנת 1539/40

[האמאם שרף אלדין מעניק ליהודים צו מלכותי בדבר זכות ישיבתם בתימן]¹
בתקופה זו התרבו הדיבורים והדיונים בדבר ישיבת אנשי החסות היהודים בחצי האי ערב. האמאם שרף אלדין² והקאצי מחמד בן עבד אללה דואע העניקו להם צו המחייב את ישיבתם על פי תנאיהם ודתם הקודמים, וכך נקבע להם עד היום. חכמי שתי האסכולות³ הסכימו על כך, כי ב'חצי האי ערב' המכוון לחג'אז בלבד,⁴ והאל הוא היודע.

- 1 המקור: גאיה' אלאמאני, עמ' 685.
- 2 אלמתוכל יחיא שרף אלדין, אמאם זייד חשוב ששלט בשנים 1506-1558.
- 3 הזיידים והשאפעים.
- 4 שאלת זכות היהודים לשבת בתימן נתעוררה ביתר תוקף לאחר הפעילות המשיחית של היהודים בארץ זו בשנת 1666/7. ראה: טובי, עיונים, עמ' 102 ואילך; הנ"ל, גירוש; הנ"ל, הלכה.

השנים 1590-1600

[יהודים מסייעים לאמאם אלקאסם במרדו נגד התורכים]¹
בדוי נתן לו [לאמאם אלקאסם] מזון בחושבו שהוא מנהיג הודי; יהודי מואדעה² העניק לו ממון למסע המרד שלו; ואשה ממחאבשה נתנה לו מאה, ויש אומרים: מאתיים, חרף.

יהודים שהיו חמושים בקלעי אבנים נלחמו לצד האמאם אלקאסם. ברעבון של שנת 1028³ הותר ליהודים ליטול מנה מן הזכאת שהעניק האמאם בשהארה.⁴

- 1 המקור: סירת אלקאסם, על פי טריטון, עמ' 6, 117.
- 2 ישוב סמוך לכימר שבצפון; על שמו שם המשפחה: ואדעי.
- 3 להגירה, תחילתה 19 בדצמבר 1618.
- 4 עיר מבצר בצפון תימן ששימשה את האמאמים כשצנעא הבירה לא היתה בידיהם. בעיתות רעב היה האמאם מוציא מאוצרותיו כדי לספק מזון לעניים, למעט עניי היהודים שלא זכו לכך אלא אם כן התאסלמו.

שנת 1622/3

[המושל התורכי אחמד פצילי משתלט על צנעא ואוסר על היהודים למכור יין]¹
 בואו של הפאשה אחמד פצילי² לצנעא היה בעקבות כך. הוא זימן את המנהיגים אל טרקלין הקצר והוכיחם על יציאת אלחסן.³ הם השיבו לו, כי הם מתגוררים בעיר וכי אחריות הקצר מוטלת על עלי אגא. על כן הוא כרת את ראשו. הוא מנע את אנשי החסות היהודים למכור יין, והעניש קבוצה ששתוהו. לאחר שהתבסס בצנעא כתב אל האמאם אלמאיד באללה וביקש ממנו להשאיר על כנו את ההסכם הראשון, והאמאם השיב לו בברכה על כך.

- 1 המקור: גאיה' אלאמאני, עמ' 618.
- 2 מושל תורכי בדרום תימן, שנודע שמן בתולדות יהודי תימן כמי שרדפם קשות וכלא רבים ממנהיגיהם, בכלל ר' יוסף בן אביגר, אביו של ר' שלום שבזי. ראה: טובי, שבזי.
- 3 המבצר השולט על צנעא.

פרק תשיעי: מאורעות השבתאות וגלות מוזע (1667-1680)

מאורע זה נזכר במקורות זיידים רבים ובפירוט רב מאוד יותר מכל מאורע אחר בתולדות יהודי תימן, בוודאי משום שנחשב כמעשה של מרידה יהודית מובהקת בשלטון המוסלמי. וכבר נתפרסמו מחקרים שבהם נידונו כמה מן המקורות הללו והובא תרגומם לעברית ולאנגלית.¹ להלן כמה מקורות חדשים שלא נזכרו במחקר עד עתה. שני המקורות נכתבו על ידי עדים בני הזמן ובהם שפע של פרטים שלא היו ידועים מן המקורות הקודמים; ולא רק במקורות הראש שהם מפורטים ביותר, אלא גם במקורות המשניים הקצרים.

1 ראה: טובי, עיונים, עמ' 144-150; קונינגספלד־סדן־סמראי; סדן.

שנת 1670

[איגרות בעניין היתומים]¹

היתה בינו [הקאצי מחמד בן עבד אלהאדי ד'עפאן אלד'מארין] לבין הקאצי חסן אלמגרב² התכתבות, ובכלל כך כשאלת הילדים הקטנים של בני החסות אם מתו הוריו בארץ מוסלמית.³

- 1 המקור: זבארה, נשר, עמ' 202.
- 2 אלד'מארי חי בין השנים 1632-1707/1712; אלמגרב – אולי הוא חסין אלמגרבי הנזכר להלן בסמוך.
- 3 עדות חשובה לגבי התעוררותה של שאלת אסלום הכפוי של היתומים היהודיים, עוד לפני גלות מוזע. כידוע, המשורר ר' שלום שכזי מזכיר את העניין בשירו. ראה: טובי, התאסלמות, עמ' 121.

בין השנים 1667-1676

[הקאצי חסין אלמגרבי כותב איגרת השוללת גירוש היהודים מתימן]¹
 ל[קאצי חסין בן מחמד אלמגרב אלצנעאני]² יש איגרת ב[עניין] החדית' הוציאו את היהודים מחצי האי ערב', ובה בירר שאין הוא מחייב להוציאם אלא מן התג'אז בלבד, כשהוא מסתמך על הגירסה 'הוציאו את היהודים מן התג'אז'.

- 1 המקור: זבארה, נשר, עמ' 621-622.
- 2 חי בין השנים 1638-1707.

שנת 1667

[מאורעות השבתאות והפעילות המשיחית בתימן]¹

בחדוש רג'ב² הגיע שלוח מאת סלטאן מצרים אל האמאם³ [...] הוא התגורר בבתים מחוברים זה לזה.⁴ נפוצו עליו כמה שמועות ובכללן שלא היה אוכל מן המזונות שהיו האנשים מביאים לו. היה לו רע או עבד שהיה שוחט לו כדרך שחיטת היהודים. לא היתה לו הופעה עות'מאנית ולא גאוות התורכים ולבושם. פרק. אחר כך נבדק העניין ונתכררה אמיתותו שהוא מיהודי חלב המסתתר מאחורי מסווה תורכי. הנהיג קבוצה מצנעא. זימן את היהודים להר נקם,⁵ ועשה מה שהם

היו עושים. רצונו היה לכשף את מלכי תימן, אך האל סיכל כוונת נקלה זה, עד אשר יהיה אורו, ישתבח ויתעלה, שלם, ואפילו אם דחוהו המשתפים והכופרים. פרק. וכן שרף אלדין אלחסינ בן אמיר אלמאמנין אלמא'ד, והוא ראשון מלכי תימן,⁶ אירע לו שהיה בהג'ר⁷ והוא [היהודי] נתן לו מתנות. אמרו: 'בכלל מה שנתן לו היה מעשה מרקחת בקופסה'. האמיר אלחסינ הניחה זמן מה ואחר כך פתחה, והנה הוא ממיני העקרבים והרמשים. הוא סיכם [את המעשה], יאריך האל בימיו, לפי מה שנאמר:⁸ לא טובת השפלים אלא טובת בעלי השכל. הוא הסתיר את העניין, לבד מאנשי המעלה כגון האמאם עליו השלום. ולפי דעתי הוא כתב אליו ואל הסאדה הנכבדים. מאז נזהרו לאתר מכן, וכך לא ניזוק אדם מאיזה שהוא דבר מתכיו [של היהודי].

פרק. אחר כך אירע מעשה ביהודי צנעא בתוך כך, על ידי נשיא משלהם, מקולל, היו קוראים לו אלנאקאש,⁹ מדיח מורה. הוא הכיר היטב את אנשי [הכפרים והעירות] שבסביבותיה [של צנעא] וידע את מהותם שהם כך וכך וכך.

וזה סיפור המעשה: הם שלחו מכתבים לכלל היהודים בתימן וזולתה, אנשי הדמיון המטעה, שיגלו ברבים כי הם מוכרים את נכסיהם, וכי נשלם חשבונם וכי הגיעו לידיהם מכתבים מירושלים. הם כתבו על פי מה שהיה בהם והביעו דעתם בדברי הבל על האסלאם ומאמיניו ומכרו את הגרוע שבנכסיהם והכבד והגדול שבהם [תוספת במקור: והאספסוף שבהם נתפתו ומכרו את הבתים והחנויות והכרמים] ונמנעו מלקיים את הפעולות שהיה בהם כדי לסייע בידי המוסלמים. כעשרים מרבי כשפיהם נצטרפו לנשיאם, והנותרים – גרורים [אתריהם].

וכבר ידעת כי רוב בני אדם אספסוף וגרורי כל מבשרי-רעות ומסייעים, והם יד לכל מתחסד כפי שכתבו אלהדי עליו השלום¹⁰ בסוף פירושו לסורת המנאפקין וזולתו מקודמיו, ונהיו נוראות בצנעא עם אספסוף בני האדם והנבערים. אחר כך הכישוף כמעט השפיע על ליבות ההמון שאמונתו אינה יציבה. 'ומה רבים בני אדם [המרמים], ואפילו אם אתה נזהר לחיות בין מאמינים'¹¹; 'ואם אתה מצייט לרוב מי שעל פני האדמה [הרי הם ידיחוך מדרך האל]'.¹² לא נמצאה לרובם ברית אלא שהוא.¹³

פרק. אחר כך יהודי מהם קיבל עליו להישאר בכית הכנסת והוציא בהסכמתם את נכסיה הרבים, והיו מתכנסים אליו מכשפי היהודים ונשיאם הנזכר, וקיבלו על עצמם ללמוד בה [בבית הכנסת] תקופת ארבעה חדשים. אחד מן המוסלמים דורשי התכמה היה מתמיד אתם, ואנו נזכיריהו להלן בפירושו או ברמו. [במקור: היהודי הזה היה משתוקק להתכתב אתו.] וכבר ידעת, כי מצד ההלכה אסור לעיין בכתביהם, וכי [מחמד] (ת) גינה את עמר¹⁴ על שביקר דרך קבע בבתי המדרש של היהודים כפי שכתב האמאם אלמהדי במנהאג'¹⁵ ואבן השאם בסירה¹⁶ ובאלהדי אלנבו'¹⁷ וזולתו, שאין בו צורך ואין הוא מענייננו.

ואמנם כשהיה סוף חודש שואל¹⁸ טען לנבואה והכירו בו שישים וארבעה יהודים מגדוליהם, עליהם הקללה. אחר כך עלו הם והוא אל המבצר,¹⁹ והיו נשמטים ממנו אחד אחד ולא הגיע אל המבצר אלא הוא ושלושה או ארבעה. וכבר ידע הואלי²⁰ עניינו לפי שהיה עולה אליו ונכנס ברוב הימים בלא שוער ובלא רשות. ועלה עד שנכנס לדיואן,²¹ ובו קבוצת משרתים וכן האמאם יוצא ממנו.²² הוא [=היהודי] ישב על כסא הואלי, והם מדמים שהוא מוסלם או נשיא מן הנשיאים או סוחר, לפי שהיה לבוש לבוש אדונים וסייף מקושט וחרב ופגיונות. המשרתים לא פנו אליו לא בשאלה ולא בדבר אחר, לפי שהיו סמוכים ובטוחים [בן], שכן היו מכונסים לדברי רכילות – והם אנשים [המתעסקים] בפרדות – עד שבא הואלי ושוחח עמו ואמר הואלי: 'צא, שכבר ניתן המבצר לזולתכם, הוי המוסלמים', או כיוצא באלו. הוא אמר אודות הואלי דברים נקלים ואמר 'מי אתה', אך הוכר לאחר מכן.

פרק. וכבר היה לובש את הגלימה שהיה דורש בה ארבעה חדשים מן היקר ביותר והיה מתגנדר בה, והיה מבושם במושק היקר וכיוצא בכגון אלו.

פרק. ולאחר שנודע הוכה מכה עצומה בנעליים ובמקל עד אשר נמחץ ראשו, ואתר נאסר במבצר יום ונתגלה כי הוא יהודי הגר בבסתאן²³ שקיבץ את קופותיהם לידיו. הואלי של המבצר חשש שמא ימות בכלאו, וירד אליו לכלא ונאסר בבסתאן, והרעיפו עליו היהודים בשמים וכיוצא בהם, וכל מה שביקש.

פרק. ואירעו במהלך כך ובתוך כך נוראות גדולות:

מהן: קרה בשוק שבאם שיהודי ומוסלם רבו ריב מסוים על כלי כלשהו וקרא הקורא כי האמאם כבר התיר את דם היהודים ושדרו מי מהם שהיה בשוק ואחר פשטו על בתי היהודים אשר בשבאם ושדרום עד אשר הגיע השוד אל יהודי ואדי צ'הר וחצ'ור ות'לא.²⁴

וכזאת אירע בת'לא התקפה וצרה ושוד בעת תפילת יום השישי. המוסלמים יצאו מן התפילה, חוששים לבתיהם ולבתי אנשי החסות שהיו סמוכים להם. השוד נמשך מתחילת יום השישי עד יום השבת ובני אדם חוששים מן השוד עד לאחר שלושה ימים.

פרק. ומהן: שבטי חצ'ור ושבטים אחרים נתקבצו בערוצי הנחלים בצנעא ושעריה בבוקר יום השבת ובני אדם נכנסו לצנעא. דבר של שוד אירע בבתי היהודים ואחר כך עצרום ואלי אלבסתאן וזולתו.

הסייד עלי בן האמאם פקד על חיילים קודם לכן לשמור על בתי אנשי החסות והגנו עליהם באותו יום ושכוע לאחר מכן עד ששכך השוד ולקח מהם דבר לחיילים המגינים.

פרק. אחר כך סידי צפי אלסאלאם אחמד בן אלחסן בן האמאם עליו השלום²⁵ שלח את בנו אלחסין אל צנעא ועמו שש מאות או יותר פרשים ורגלים וחנה בה עשרה ימים עד ששככו המאורעות ורפו התקריות.

פרק. אחר כך שלח גם את בנו הסייד ג'מאל אלדין עלי בן אחמד בן אלחסן אל שבאם, ועצר את המהומה וחייב את מי ששדרו את היהודים והחזיר ליהודים חלק ממה שנשדד.

פרק. ובמהלך זאת, הגיעה תשובת האמאם עליו השלום,²⁶ צו להרוג את היהודי, ונהרג ונתלה בכאב שעובכ²⁷ במשך שבוע. נכתב כי הואלי לקח מן היהודים ממון תמורת גופתו והניח להם לקבורו; ונאמרו דברים שונים ביותר על כך, והאל יודע איזה מהם היה.

פרק. היהודים, יקללם האל, פיארו מאוד את גופתו וכרכוהו בתכריכין גדולים מן הבדים היקרים ביותר, ואחר כך עשוהו להם מקום עלייה לרגל, וזאת בשל חולשת הואלי לפי שהם התעלמו מפקודתו, ונפוץ דברם כי כך נעשה לנביאים – הרג ותלייה – יקללם האל.

פרק. נתגלגל אלינו, כי היהודי הזה הנהרג, יקללהו האל, היה מהפך את דעת הנכבדים בכישוף.

ובכלל כך שהוא עשה בכיתו דיואן גדול ובתוך הדיואן תא ואחריו תא אחר בתוך התא. הוא עשה מיטה והניח בה לוחות זהב, והניח על המיטה צורת איש מנייר ועופרת וכיוצא בזה ועשה לו עין מתנועעת ועין מושחתת. הוא היה מכניס מגדולי היהודים איש איש, ולא היה מכחיש מי שראהו שהוא איש; ואולי היה מתנועע בקפיצים ודברים שהוא ייצרם. על ימינו היה זהב, על שמאלו – מטבעות, וסביבו – סוגים שונים של יצועים ומסכי משי וכלי נחושת וכסף ובקבוקים. הוא היה עומד כנגדו כדי שלא ידעו זאת היהודים, יקללם האל. אולי הניע ברגלו דבר שהיה מניע בתנועתו דברים אלו ואחרים מבפנים, או שמא היה מצוה על אחר לעשות פעולות מחוכמות אחרות בתדר שאינו ידוע בפנים. הגוף הזה היה משמיע קול ואולי נכנסה בו רוח מן הצד בפעולות מחוכמות והיה משמיע קול באופן שעושים המכשפים מסוגו.

פרק. הראשון שנכנס לבית היהודי הנהרג הזה, יקללהו האל, וידע זאת, היה החאג' מתמד אל-לאיא, וזאת לפי שהיתה לו עם היהודי הנהרג, יקללהו האל, עבודת זהב וכדומה. הוא השתהה לו מעבר למה שנקבע, וכיום מן הימים הלך לבית ובא והנה הוא פתוח – והוא בית ריק ממגורי הנשים של היהודים, מי שגר בו לכל היותר הוא לבדו, ומכנס את היהודים. יום אחד לא נתן דעתו, לפי שהיה טרוד בצרכיו או הרבה ב[שתיית] היין, ירהגהו האל, והחאג' נכנס איפוא אל הפרוזדור וסיפר: והנה נמצא שור טבוח. הוא קרא ומשלא ענהו אף אחד, עלה אל התצר ומצא שני כבשים טבוחים. אחר כך קרא ולא מצא אף אחד, ונכנס איפוא אל הדיואן ומצאהו ריק. הוא נכנס אל התא הראשון ואחר כך אל השני ומצא מה שהזכרנו קודם כפי שתיארנו: המיטה ומה שסביבה. הוא נטל מלוא חפניו מן הדיגרים והמטבעות, חופן חופן, ויצא ובא אל הפרוזדור. היהודי המקולל מצאו ואמר לו: 'האם כבר נכנסת'?

ונשתנה צבעו, יקללהו האל. החאג' אמר: 'לא'. אחר כך יצא אל הרחוב והראה את הדינרים והמטבעות והנה הם ניירות וכו' עד סוף דבריו.

פרק. הגורם ליהודי הזה, כפי שאמרו האנשים, זה שהוא למד את הכישוף והיה עושה כסף מניירות וכיוצא בזה והיה מניחם בבית הכנסת, ואש היתה יוצאת ואוכלתם.

ומהן: על פי מה שסופר, היה נראה שד על צד ימינו בבית ועל שמאלו – שד, והיה משוחח אתם כיצד לענות וכיצד לדבר. אמרו: בעת שהיו בועטים בו בני אדם היה אומר 'חנין מנין'. אמרו: בעברית הוא 'מה נענה ומה נאמר' לבני אדם השואלים לשדים שעמו, ולא השיבוהו [השדים] דבר. וזה הרגל השד, יקללהו האל, להכשיל בני אדם ולמשול עליהם.

ומהן: שהוא ראה רפיון רב של הואלי ורפיון הממשלה כולה, וחוסר התלהבות של האספסוף לאמונותיהם.

ומהן: שהוא היה בעל ממון רב, ושהוא טבע מטבעות במשך זמן מה, כשלושה חודשים לערך, ואף היה לו זהב רב וזולת זה.

פרק. נאמר כי בין הגורמים [לכך], פקיה מזרע שרף אלדין אלעיזרי שהאמאם התיר לו פעם או פעמיים לשפוט ובטח בו וסיגל את העם למעשי לחש וכשפים ודברים מעין אלו. אחר כך היה מבקר דרך קבע בבית הכנסת של היהודים ומקומותיהם כדי ללמוד את חכמת הכוכבים. דבר זה נסך בלב היהודים ביטחון באמונתם ביהודי מאנשיהם וכי הוא מלומד גדול, והפקיה לא ידע זאת שהנביא (ת) אמר לעמר: 28 'אילו היה אחי משה חי, לא היה מותר לו לעיין בספר זולת זה שהורד אלי'; 29 וכיוצא בזה.

פרק. ומן הגורמים, אמרו שהוא הסתכל בחול, 30 שהואלי של צנעא יצא לקראתו וכי בני אדם יקבלו פניו, ודימה שזה סימן להילול, והוא סימן להשפלה וכי הקבלת בני אדם פניו הוא מצב שהם ישפילוהו ויוקיעוהו ויחרפוהו ויהרגוהו, וכי הדבר בהיפך מן ההילול. נאמר: אולי שלט באלכימיא ובאיכסיר. 31

פרק. וכאשר נתאמת לאמאם ונודע לו מה קרה ליהודים, יקללם האל, ראה סימן לטובה כמה שאירע להם בעניין השוד וכיוצא בזה. אחר כך זימן אליו לסודה 32 את גדוליהם והוא, יחזקהו האל, היה בה ופיזרם בבתי הכלא.

פרק. וכבר הודעתך, כי היהודים, יקללם האל, כבר מכרו נכסים יקרים וחנויות בצנעא וזולתה וגבון מחירם, כתוצאה ממה שכבר מסרו להם היהודי הסוחר שהזכרנוהו לעיל שבא מתלב, והיהודי ההרוג ועראקי 33 וגרוריהם, יקללם האל. האמאם ציווה להחרימם לאוצר המלכות. 'הקונה [המוסלמי] יפנה אל היהודי המוכר אם נותר התשלום או שהיה בעין [בידי היהודי]. ומי שהיה עני, יישאר הרכוש הנמכר או החנות בידי הקונה עד שיגבה את התשלום'.

כך כתב האמאם עליו השלום, לאחר שעיין ולמד את ההלכה ועיין בעיקרי ההלכה. הוא שלח צו זה אל החאג' פרחאן³⁴ ונתבסס המצב שבתיהם ונכסיהם רכוש האוצר. ומהם [מן היהודים] – מי שנותר שותף ברכושו, ומהם – מי שסולקה ידו, והבתים והחנויות נמסרו להם בשכירות שיגורו בהם.

פרק. בשלוש השנים החולפות הללו נטבעו המטבעות בכסף ובנחושת. הטוב והמעולה שבהם היה המטבע של סידי צפי אלדין אחמד בן אלחסין עליו השלום ובמיוחד – מטבע הרוצ'ה.

פרק. וכן נמסר לי, כי הסייד האמאם מוחמד בן אלחסן,³⁵ ימחול לו האל יתעלה, אסר את יהודי הדרום בבית הסוהר וקנסם והצר להם, כדי שלא יוכלו לעשות אצלו את המעשים המגונים, שיכלו לעשותם יהודי צנעא. ראשיהם נכפפו עד שנכנעו ונקלו, ולא נגלו מהם דברים כפי שנגלו מיהודי צנעא וכפריה. וכבר היה פוגש ביהודי בנעם (?) ולו מאחורי גבו פגיון או סיף וכיוצא באלו.

וכן עשה כמוהו הסייד הנעלה שרף אלדין אלחסין בן אלחסן בארץ רדאע וסביבותיה והטילו עליהם קנסות כבדים.

פרק. שם היהודי המקולל הזה שהתנבא היה שלימאן אלאקטע.³⁶ המצאתו וטענתו היו כי הוא למד את שבילי השמים ומעלות המלאכים, לאחר שאמר כי הוא קרא בספר 'הדיהור'³⁷ והקיף את כל המדעים ומדע הכוכבים כפי שלא הקיפם זולתו. הוא ציווה שלא יבכו עליו ולא יתאנחו ונחמתם, יקללם האל. אחר כך כשיצא ליהרג בלב אלחלקה³⁸ שבצנעא, אצל מסגד האמאם עלי עליו השלום ברחבה הגדולה, אמר: 'כך נעשה לנביאים'. אמר: שהוא עוד יחזור לאתר מכן וכי הוא עוד ישוב, וכל הדיבורים הללו ממה שנתחזק בהכרתו, יקללהו האל יתעלה, והתנהגותו ושיחתו ובחינתו ועיונו, עליו קללת האל וקללת המקללים אמן.

פרק. [עמ' 114] ואירע ביתרת הימים בחודש אלקעדה,³⁹ שלח האמאם עליו השלום את עבדו הנקיב בשיר בראש שמונים חיילים לערך אל צנעא על היהודים כדי לקנסם ולהשפילם. מייד עם הגיעו דרש את מדיחיהם וגדוליהם, כשבעים איש, אל שכונת הקיליס⁴⁰ והבית אשר היה בו, השליך את עטרותיהם⁴¹ והפקירם לחיילים, וציווה שאם ימצא יהודי עטור בעטרה, הרי דמו הפקר, וכי מי שיראה יהודי מתעטר בעטרת הרי הותר לו לשודדו.⁴² אימה גדולה נפלה על היהודים, ובאו עליהם הבזיון והשפלות בכרכת בני הבית הטהורים.⁴³

פרק. ועוד היה בעניינם לאחר מכן, שבשיר עינה אותם בתכלית העינוי והטיל עליהם כל מה שמשפיל אותם. הוא שלח קבוצה מהם, מאלו ששמכו באלאקטע, כבולים, אל האמאם עליו השלום. אחר כך שלח [לאמאם] שתי יהודיות שטענו על עצמן כי הן נביאות כמו אלאקטע, והוא הוכיחן ואיים עליהן. מדבריהן נתברר מעשי הכשפים של אלאקטע, נכליו ותחבולותיו. הוא אסר אחת מהן והתרה בה,

ואמנם היא הודתה במעשי הכשפים של אלאקטע ובכזביו וכי הוא פיתה אותן, ישפילים האל כולם.

פרק. [עמ' 116] הנקיב בשיר, מעבדי האמאם עליו השלום, מן הגיבורים ואנשי החיל והמשכילים הנכבדים ביותר, עשה ליהודים מה שהיו ראויים לו עד שדבר האל יתעלה בדברו על הדומים להם, היה מבטא את מצבם: 'הם אומרים לא בא אלינו דבר, לא מבשר ולא מזהיר, וכבר בא אליכם מבשר ומזהיר'.⁴⁴ הקנס היה נגבה מהם בכל יום, חמישים חרף, וכך נתערער מצבם. כל אימת שפנו בתלונה אל האמאם או זולתו נאמר להם: 'המתינו כפי שהמתנו לכם בעת שעוללתם עלילות שווא על האל ישתבח ויתעלה ועל בני דתו'.

פרק. אחר כך שב באותה שנה הסייד ג'מאל אלדין עלי בן האמאם מסודה ושהארה אל מקום שררותו – צ'וראן, והיהודים התלוננו עליו פעמים רבות, אך הוא לא שעה אליהם כלל.

פרק. [עמ' 122] וכשחל אמצע חודש ג'מאד הראשון בשנת 1078,45 הסיר [האמאם] עליו השלום מעל היהודים מחצית מן הקנס שהיה עליהם מדי יום, שהיה בהשגחת הנקיב בשיר, והתנה עליהם את ההשפלה והדלות, ופניו האשפה מן העיר, ואת גללי הבהמות והנבלות, ומבית ששמש מיושב,⁴⁶ בהשפלה, לאחר שהטיל עליהם את מוזן החיילים ואת הקנס. ענייהם נקלעו לתכלית המצוקה, ומהם ברחו מן הארץ ולא נודע לאן הלכו.

- 1 המקור: חנש, עמ' 100-110, 114, 116, 122.
- 2 בשנת 1077 להג'רה = פברואר 1667.
- 3 הוא האמאם אסמאעיל ששלט בשנים 1644-1671.
- 4 כלומר לא בבית בודד בפני עצמו.
- 5 החר הגבוה ממערב לעיר צנעא, שלייהודים היו אגדות רבות סביבו, ובין היתר שמצויה בו דרך קצרה לארץ ישראל.
- 6 נראה שהכותב בלבד וכוונתו לסייד שרף אלדין אלחסן בן האמאם הזייד הראשון יחיא אלהאדי אלי אלחק (ראה עליו להלן הערה 10). ראה: גאיה' אלאמאני, עמ' 606.
- 7 ישוב בצפון תימן, והיתה בו גם קהילה יהודית.
- 8 כלומר, על פי הפרטים שהובאו לעיל ולא יותר.
- 9 המכוון לשלמה (סלימאן) אלנקאש שהיה נשיא קהילת צנעא. נראה שטעה הכותב, לפי שאף אחד מן המקורות הרבים – היהודיים כמוסלמיים – אינו מייחס לנקאש חלק בפעילות המשיחית, וראה לדבר, שהוא שוחרר וחזר לתפקידו הראשון. ראה: טובי, עיונים, עמ' 108-109.
- 10 יחיא אלהאדי אלי אלחק, האמאם הזייד הראשון שמת בשנת 910/1.
- 11 קראן, סורת יוסף, פסוק 103.
- 12 שם, סורת המקנה (=אלאנעאם), פסוק 115.
- 13 כאן חסר במקור.
- 14 עמר אבן אבי אלכ'טאב, מחברי מחמד, ששלט ככ'ליף בשנים 634-644.
- 15 הערות המהדיר, עמ' 102, מס' 9-10: כלומר האמאם אלמהדי לדין אללה מחמד בן יחיא אלמרתצ'א שמת בשנת 1436/7. אחד מגדולי חכמי תימן. המנהג' הוא ספרו מנהג' אלוצול

- אלי תחקיק כתאב מצאדר אלעקול, שפירש בו את ספרו מעיאר אלעקול פי עלם אלאצול והוא
 מן הספרים יקרי הערך שיש ממנו כמה עותקים בכתב יד.
 16 סירה: אלנבי לאבן השאם (מת 834), החיבור הראשון על תולדות מחמד שהגיע לידנו.
 17 הערת המהדיר, עמ' 102, מס' 13: כלומר זאד אלמעאר פי הדי כ'יר אלעבאר לאבן אלקים.
 18 מרס 1667.
 19 הוא הקצר המפורסם הנמצא באמצע מעלה הר נקם שממערב לעיר צנעא ושולט עליה.
 20 מושל העיר צנעא.
 21 האולם המרכזי בארמון שבמבצר.
 22 נראה שהוא מחמד בן אסמאעיל, שלימים נעשה אמאם ונתכנה בשם אלמאיד, אך כבר בימי
 אביו מילא תפקידים חשובים בשלטון. חיבר ספר זכרונות, והדברים הנוגעים ליהודים הובאו
 להלן בפרק עשירי.
 23 הערות המהדיר, עמ' 103, מס' 10, ועמ' 104, מס' 1: כוונתו ליהודי הנזכר לעיל שקיבל על
 עצמו להישאר בבית הכנסת. בסתאן הוא הידוע בשם בסתאן אלסלטאן במרכז צנעא ממערב
 לסאילה מצד מערב. ע"כ. כידוע, שכונת היהודים האחרונה בצנעא היתה סמוכה לסאילה, הוא
 הנחל החרצה את העיר מצפון לדרום.
 24 השווה להתפשטות הפרעות ביהודים בשבאם ובמקומות אחרים ברחבי תימן דברי עבד אללה
 אבן אלזויר: טובי, עיונים, עמ' 146-147.
 25 האמאם הנזכר כאן הוא אלקאסם, מייסד השושלת הקאסמית ומי שהרים את נס המרד בתורכים
 בשנת 1591.
 26 הוא אלמתוכל אסמאעיל ששלט בשנים 1644-1676.
 27 כיכר בסמוך לשער החומה בצפון העיר.
 28 ראה לעיל, הערה 14.
 29 כלומר הקוראן.
 30 שיטה לניכוי העתיד שהיתה מקובלת בתימן. ר' שלום שבזי כתב חיבור בשם כתאב אלרמל
 העוסק בשיטה זו.
 31 לפי אמונת אנשי ימי הביניים: אבן ההופכת כל חומר לזהב.
 32 עיר בצפון תימן, שהאמאם העדיף לשבת בה ולא בצנעא.
 33 ידועים כמה אישים ממשפחת עראקי שחיו בצנעא באמצע המאה ה'17. ראה: טובי, עיונים, עמ'
 154, אבל אף אחד מהם לא נקשר שמו עד עתה למאורעות השבתאות וגלות מרזע.
 34 הערת המהדיר, עמ' 109, מס' 6: אחד המושלים בדורו שהיה ממונה על איזור אלחאג' בשנים
 1666/7-1675/6. ראה עליו זויר, עמ' 320.
 35 הוא האמאם שירש את אסמאעיל, שלט בשנים 1676-1681, וגירש את היהודים למוזע בשנת
 1679.
 36 על כניו זה של ר' שלמה ג'מל שהוצא להורג במצות האמאם אסמאעיל, ראה: טובי, עיונים,
 עמ' 108, הערה 96.
 37 אפשר הכוונה לספר הזוהר.
 38 הכיכר שבה נהגו שליטי צנעא לכרות בסייף את ראשיהם של הרוגי המלכות.
 39 מאי 1667.
 40 הקילים היא הכנסיה שהיתה בצנעא קודם לעליית האסלאם והפכה לאחר מכן למסגד.
 41 על שם כך נקרא המאורע כולו בפי יהודי תימן בשם גזירת העטרות. ראה: טובי, עיונים, עמ'
 105.
 42 השווה לכל זה: שם, עמ' 121-122.
 43 כוונתו לבית האמאם שהם צאצאי הנביא מחמד.
 44 סורת השולחן (=אלמאידה), פסוק 19.
 45 אוקטובר 1677.
 46 למיטב ידיעתי, זו הידיעה הקדומה ביותר לגבי גזירת המקמצים בתימן. וראה: J. Sadan, The
 'Latrines Decree' in the Yemen versus the Dhimma Principles, in: J. Platovet and K.

Van der Toorn (eds.), *Pluralism and Identity – Studies in Ritual Behaviour*, Leiden 1995, pp. 167-185. גירסה עברית מורחבת של המאמר מצויה בדפוס.

(ממאורעות השבתאות והפעילות המשיחית בתימן)¹
 וכבר התעה אותם² השטן בדורנו בתימן ועורר תקוה בליבם שהנה בא להם שלטון, ולפי דעתם כוונתם לכאורה לשלטון המשיח הכוזב³ לפי שהם היו טוענים: 'הנה הופיע המשיח'. הם נהגו בהתעלמות מן האסלאם ואנשיו עד אשר איש מהם⁴ בא אל מושל צנעא ואמר לו: 'קום מן הכס הזה, שכן שלם שלטונכם'. האמאם⁵ התמהמה והמתין לסוף הדבר מתוך התחשבות בחסותו,⁶ אך החכמים הרבו לגנותו.⁷ אך האל עשה בהם שפטים: ההמון התנפל עליהם במועד אחד בזמן תפילת יום השישי במקומות שונים בצנעא ובסביבותיה, והשיבום אל השפלות והבזיון שהיו נתונים בהם מעיקרם.⁸ אחר כך התכוון האמאם אלמהדי אתמד בן אלחסן,⁹ ירחמהו האל, לגרשם מתימן. ואיני יודע, אם בהסתמך על החדית¹⁰ או כדי להסיר שחיתותם. אלא שאמיר אלחג' אמר לי: 'האמאם אומר לך שהוא מתכוון לגרש את היהודים ולאן איפוא יגרשם', כאילו ככוונתו להיווכח אם אסכים עם החכמים באיסור גירושם.¹¹ אני השבתי לו: 'באשר לגירוש, כבר הנחך האל אל האמת;¹² ובאשר לאן – הרי להודו,¹³ לאחר שתכתוב אליהם בעניין זה, והם יזדרזו בזה בעבור הג'זיה.¹⁴ ואלו העברים האחרים,¹⁵ הרי הם מדבריות ויהיו מבודדים בהם ויצטרכו לגייסות שיביאום שמה למקום מבטחים לפי שהם רבים, ואלו בהודו – הרי לא יהוו שם אלא קורטוב שבקורטוב מחמת ריבוי הכופרים'.¹⁶
 הוא [האמאם אחמד] הגלם אל חוף הים שבמחוז מכ'א ועדן ונטשם שם,¹⁷ לפי דעתי עד שתבוא תשובה [מהודו]. אך הוא, ירחמהו האל, מת קודם והם שבו ונפרצו בכל רחבי המדינה וכבר באו עד תכלית ההשפלה והדלות. והתראה מהם מי שהתראה כמוסלמי, ילחם בהם האל, לפי שאין התאסלמותו של אף אחד מהם אמיתית, שכן הם יהודים צרופים, אין בהם נוצרי.¹⁸
 זה [אירע] בשילהי המאה לאחר שנת האלף מאז הגירת הנביא.¹⁹

- 1 המקור: חיבור זייד בהלכה, כתב יד באוסף גלזר, כ"י הספרייה המלכותית בוניה. מגמת הכותב היא אנטייהודית מובהקת.
- 2 את היהודים.
- 3 הוא אלדג'אל, האנטי-משיח, דמות ידועה בספרות הערבית, ומזוהה עם דמות המשיח היהודי.
- 4 ר' שלמה ג'מל. ראה עליו בסעיף הקודם.
- 5 אסמאעיל (1644-1676).
- 6 כלומר, בכך שהשלטון המוסלמי הבטיח חסות ליהודים.
- 7 פרט זה לא נזכר במקורות שנתפרסמו עד עתה.
- 8 הכותב מטעה ביודעין, שכן ברור כי מצב היהודים החמיר תחת שלטון האמאם אסמאעיל, ואין כל מקום לקביעה שהם הוחזרו למצב השפלות שהיו בו קודם לכן.
- 9 הוא האמאם שירש את אסמאעיל (1676-1681) וקיבל ממנו את הצוואה לגרש את היהודים.

- 10 החדית' המפורסם שנמסר בשם מוחמד בדבר גירוש היהודים מחצי האי ערב, ושחכמי הזיידים והשאפעיים בתימן דנו בו רבות אם המונח 'חצי האי ערב' כולל גם את תימן.
- 11 הכותב וכן שיחו היו מעורבים איפוא במשא ומתן ההלכתי ביחס לגירוש היהודים.
- 12 מכאן עולה, כי הכותב ואמיר אלחג' תמכו בגירוש היהודים.
- 13 אף זה פרט מעניין, שאין לו כל רמז במה שנתפרסם עד עתה.
- 14 כלומר, השליט המוסלמי בהודו ישמח לקבל את יהודי תימן בעבור הג'זיה (מס החסות) שיוכל לגבות מהם בעבור ישיבתם בארצו.
- 15 כלומר, ארצות אחרות.
- 16 כוונתו למאמיני דתות המזרח. במקורות שנתפרסמו עד עתה נמסר על הכוונה לגרש את היהודים אל חוף אפריקה מעבר לים סוף מערבה. ראה: טובי, עיונים, עמ' 112.
- 17 בסביבות הכפר מווע.
- 18 מאות יהודים המירו דתם בעקבות המאורעות הנ"ל ובשל רעב קשה שתקף את תימן באותה עת. ראה: טובי, עיונים, עמ' 124. מדברי הכותב עולה בבירור חוסר האמון ביחס לכנותם של יהודים שהתאסלמו, ובוודאי ביטא בכך עמדה שהיתה רווחת בתימן. מעניינת הראיה שמביא הכותב לכך שהיהודים נאמנים לדתם, בניגוד לנוצרים הנוטים להמיר דתם.
- 19 המאורעות הנ"ל היו בין השנים 1078-1091 לספירה המוסלמית.

בין השנים 1681-1686

[היהודים מנושלים מבתיהם הגבוהים בצו האמאם אלמאיד]¹

הקאצ'י חסין ד'עפאן אלד'מארי² [...] התמנה להיות על איזור השיפוט של ד'מאר בשם האמאם אלמאיד באללה מחמד³ בן אלמתוכל עלי אללה אסמאעיל [...]. בא לידי⁴ מכתב מן האמאם אלמאיד באללה אליו,⁵ ונכתב בו: 'יצא הסייד מחמד בן אלהאדי אלקטאברי לאסור את האחראים על בית המטבע והזיוף בד'מאר וכפריה ולהוציא את היהודים מן הבתים הגבוהים מבתי המוסלמים אפילו אם היו כבעלותם; ואלו הבתים המעורבים בבתי המוסלמים ואינם גבוהים [מהם], אם היו כבעלותם – יישארו בהם, ואם היו שוכרים [אותם] – יוצאו [מהם]; ויובדלו למרחק גדול מן המוסלמים' וכו'.

- 1 המקור: זבארה, נשר, עמ' 570.
- 2 חי בין השנים 1632-1712/1707.
- 3 שלט בין השנים 1681-1686. כתב ספר זכרונות ובו הזכיר פעמים רבות את היהודים. ראה להלן, הפרק העשירי.
- 4 דברי זבארה, מחבר הספר.
- 5 אל הקאצ'י.

[אבראהים מחטורי – צופי מוסלמי – גורס להרג בניאנים ויהודים רבים]¹
 פולמוס המכשף אלמחטורי היה פולמוס עצום, לא היה בתימן חמור ממנו על אף שנמשך זמן קצר. ההרוגים שנמנו מראשיתו ב[חודש] רג'ב שנת 1111 עד סוף חודש רמז'אן,² כלומר שלושה חדשים, היו עשרים אלף. מן היהודים והבניאנים נהרגו במספר שלא יימנה. [...] הוא הרג בחג'ה ובעפאר ובכחלאן ואלצלבה מעל אלף נפש מן היהודים והבניאנים.³ אנשי מחטורי כבשו את מבצר ט'פיר הסמוך לחג'ה והרגו ושללו שלל וכן עשו בעפאר ובכחלאן. הם פנו אל שהארה וודאעה עד איזור כ'מר ובני ג'בר ור'יבין ואלסודה והסמוך אליה, עד אשר באו לעיר ת'לא. וכאשר נכנסו לתוכה כישפו את תושביה, שכן הנשק והכדורים לא עשו בהם רושם.

1 המקור: זבארה, נשר, עמ' 42-43. מחטורי פעל באיזור חג'ה ושרף שמצפון מערב לצנעא. מאורע זה נזכר בכרוניקה עברית קצרה מפרי עטו של ר' יוסף בן סעיד הלוי איש כ'מר, שפרסמה לראשונה דוד ששון. ראה: טובי, תולדות, עמ' 58. אלא שבמקור העברי מיוחס המאורע לשנת כ"א' לשטרות, דהיינו 1700; ואפשר שבכתב היד היה כתוב 'כ"א', והמהדיר קרא בטעות 'כ"א'.

2 אפריל-יוני 1689.

3 סוחרים ממוצא הודי.

פרק עשירי: זכרונות האמאם אלמא'יד מחמד בן אסמאעיל (1672-1678)

בראשית שלטונו של אמאם זה (שלט בשנים 1681-1686), החלו יהודי תימן לחזור ממקום גלותם כמוזע למקומות ישוביהם הקודמים. מעצם העניין יש להניח, שיחסו ליהודים היה יותר אוהד מזה של אביו אלמתוכל אסמאעיל שרדפם בחרי אף, ומשל קודמו אלמהדי אחמד (1676-1681) שציווה על הגלייתם למוזע בשנת 1679. האמאם אלמא'יד כתב ספר זכרונות המתייחס לשנים קודם עלייתו לשלטון – 1672-1678, ובו הביא כמה פרטים בעלי עניין ביחס ליהודי תימן.¹

מוסלם אחד טען שאחד היהודים סטר לו על פניו ובפניו הראיה לתוצאות הסטירה, כטענתו. הזמנתיו, אבל לא הגיע והשלית סיפר כי הוא ברח ממנו. הוא הודה ואמר: 'אמנם, הוא ברח אל הפקיה מוחמד בן עבר אללה'. אני הוריתי להלקותו עד שיודה כי ברח. הוא הולקה, להשערת, יותר מעשרים [מלקות], ופסקתי, לפי שלא ביררתי עמו את הטענה שהיכה את המוסלם. ומה שהולקה יותר מעשר [מלקות], אם יש טענה כלפיי, הריני מבקש את סליחת האל, ואשוב אליו ואבקש ממנו למחול לי אם הדבר מגיע לי, ואם קיבל את המגיע לו – לו [לא]ל השבח.

היהודי נקאש² מסר לי שני ראשי צאן. אחמד אלקאצר, שליח מן המלך, הגיע אלי כדי לגבות ממנו שוורים וראש צאן אחד, ויהיו על חשבון הגזיה הזקוף עליו. ערך ראש הצאן יש לחשבו, אם ירצה האל, וערך השוורים, והם חמישה או שישה, יהיה לו על חשבון הגזיה.³

נטלתי מלווה מן אלמג'אבי בסכום של מאתיים חרף, המחצית מאה חרף,⁴ ותיפרע לו ממה שמגיע לי מאוצר המדינה מן הגזיה או הדומה לה,⁵ ואם לא – מכספי הפרטי.

יש לי חוב לאלמג'אבי [...] בסכום של שלוש מאות חרף, ויש לפרועו ממה שמגיע לי [מן הגזיה].

וכן דרש הפקיה חסן בן אלמזין אשר בצ'לע, וכאשר שבתי מת'לא וכוכבאן הביאו לפנינו אוכל בצ'לע, ובכללם היה אלמזין. אני אכלתי ממוזנו, ולאחר שביקש [את הוצאות האירוח], צויתי על הפקיה חסן לשלם לו מכספי הגזיה כראות עיניו. נשיא היהודים בצנעא⁶ העניק במתנה שני כדים כשהגעתי מלפני האמאם, שמרו אל, וצריך לברר מה ערכם כדי לנכות לו מן הגזיה.⁷

נקאש הגיע לצ'וראן⁸ [והביא] מתנה בעבורי ובעבור המלך. המלך, שמרו אל, ציווה לגבות ממנו ושיהא לו על חשבון הגזיה בפיקוחי. ואם כבר חישוב לו זאת החאג' מחמד אלהמדאני – [מוטב], ואם לא – תחושב לנקאש [על חשבון הגזיה]. ומה שהביאו הוא שני ראשי צאן ושני כדים.

החאג' מחמד בן נאצר אלהמדאני שלח אלי חמש מאות חרף מן התבואות של אדמות היהודים.⁹

וכן הכאת הבניאנים ורישום שמותיהם בפנקס אצל הפקיה מוחמד בן עבד אללה, הרי יש לקבל בעניין זה את חוות דעתו של האמאם, שמרו אל, ואם לא – הרי יש תחילה לברר את העניין כדי להשקיט את המצפון. וכן הוכה יהודי, שכבר רשמתי, לפי שאני הזמנתי, וסיפר השלוח – והוא עבד אללה ענבר – שהוא התחצף ועל כן הוכה, אך הוא הכחיש. אבל אין מנוס מלברר [את העניין] על פי כל [המעורבים בן]. יש לשלם פיצוי לבניאנים וליהודים, וזאת משום שנראה לפי דעתי כי נעשה להם עוול בהכאה.¹⁰

ועוד צויתי על אחמד בן תאג' אלדין ועל זולתו, לעשות אומדנה לרכוש היהודים בצנעא, ולא קבענו להם שכר, אלא יש לשאול את הפקיה ג'אבר כמה שכרם ולשלם [להם]. הרכוש הנאמד יהיה בפיקוח הפקיה ג'אבר.¹¹

יוסף אלמהתדי,¹² שהיה מחברי סעיד בן ריחאן, חייבו הפקיה ג'אבר להישאר כשער האחורי של מבצר [צנעא].

צאלח אלדמשקי לא חדל מלבקש להכניס מטבעות של קרוש לכית המטבע, והם לבני נצאר.¹³ עיינתי בדבר והנה השכר בעניין זה מגיע לאוצר המדינה, כלומר: שכר בית המטבע ושכר הציוד אשר הוא כלי המטבעה. אמרתי: טוב הדבר, כתנאי שיהיה

שכר כל אוקה¹⁴ ארבעה קרוש וחצי. במנהג העבר – שכר היהודים, יקללם האל – מבעל המטבעות, ובעת עריכת חוזה השכירות שכחתי להזכיר זאת, ונעשה על פי המנהג¹⁵ וברור ששכר בני החסות מוטל עלינו אלא אם כן דבר זה הוכר ונקבע שאין מנוס מלשלם שכר ליהודים ושהוא [מוטל] על השוכר. ויש לברר: אם [אוצר המדינה] היה צריך לשלם, הרי יושב להם [=ליהודים] השכר מאוצר המדינה. שיעור השכירות ארבעים ושתיים אוקה ונראה לי שבנוסף לכך שכר היהודים – לכל אוקה קפלה¹⁶ או אוקיה.

- 1 מאיד, עמ' 54, 74, 76, 77, 108, 136, 144-145, 176-177, 192, 222.
- 2 הוא שלמה נקאש, נשיא קהילת יהודי צנעא לפני מאורעות השבתאות וגלות מוזע ולאחריהם. ראה עליו: טובי, עיונים, עמ' 105-107.
- 3 הכוונה לכך שנשיא הקהילה הביא מתנה לאחמד, שנתמנה מטעם אביו האמאם אסמאעיל על גביית הגזיה מן היהודים (ראה להלן). על פי המקובל באסלאם, כספי הגזיה אינם מועברים לאוצר המדינה, אלא הם כספו הפרטי של השליט, לפי שהיא משולמת תמורת החסות שהוא מעניק להם, והוא יכול לעשות בהם כרצונו. יש אפוא להניח, כי האמאם קבע לחלק את הגזיה לאישים שונים בשלטון, ובכללם בנו אחמד. על פי המסורת הזיידית אין לקבל מתנה ממי שאינם מוסלמים (ראה בחלקו הראשון של המאמר עמ' 91). אלא יש להחשיבה על חשבון הגזיה שהם חייבים לשלם. גביית הגזיה מן היהודים והעברתה אל בן האמאם היתה באחריות נשיא הקהילה, וכן היה בתקופות שלאחר מכן. ראה למשל: טובי, רדאע, עמ' 29.
- 4 בתימן היה נהוג לציין בשטרות ובתעודות אחרות לא רק את הסכום שמדובר בו אלא גם את מחציתו, על מנת למנוע אי־הבנה או ויכוח היכול לנבוע מטשטוש בשטר או מקרע בו וכיוצא בכגון אלו. והשווה: גמליאלי, דמת, עמ' 507, הערה 3.
- 5 והשווה מעשה דומה בעמ' 134. כאמור, אחמד היה ממונה על גביית הגזיה.
- 6 שלמה נקאש.
- 7 השווה האמור לעיל.
- 8 ישוב מדרום לצנעא, לא הרחק מדי־אר.
- 9 פרט חשוב ביותר, שממנו יש ללמוד כי השלטון הזיידים במאה הי"ז, לאחר גירוש התורכים מתימן, גבה מס מאדמות שהיו בבעלות יהודים, זאת בוודאי על פי ההסכם שנקבע בין האמאם הזיידים הראשון בתימן, יחיא אלהאדי אלי אלחק, לבין היהודים. ראה: טובי, האדי. על פי הידוע, בדורות האחרונים לא נגבה מס כזה מן היהודים, ויש להניח שהדבר נעשה על פי פסיקת שיך אלסלאם מוחמד אלשוכאני בראשית המאה הי"ט. עניין זה יבורר במסגרת המחקר הכולל על המעמד המשפטי של יהודי תימן.
- 10 המדובר בהענשה קולקטיבית של סוחרים הודים ויהודים בצנעא. אמנם מאיד אינו מפרש את הסיבה לכך, אבל נראה שיש לקשור את הדברים למאורעות השבתאות, לפי שהזכרונות מתייחסים לשנים 1672-1678, השנים שבהן נרדפו היהודים קשות בשל המאורעות הנ"ל ובההלך התנהלו דיונים נוקבים בין חכמי האסלאם לבין השלטון בעניין גירוש יהודי תימן. וראה להלן בסמוך.
- 11 בוודאי מתוך כוונה להחרים את רכושם. על החרמת רכוש היהודים באותן שנים ראה: טובי, עיונים, עמ' 110, 121, 146.
- 12 דברי המהדיר חבשי, שם, עמ' 192, הערה 31: 'זה כינוי הניתן למי שהתאסלם לאחרונה [...] ואולי הנוכח הוא אחד מיהודי תימן שהתאסלמו באותו זמן'. השימוש בכינוי זה לגבי יהודים שהתאסלמו היה ידוע גם מן הדורות האחרונים ליישבת היהודים בתימן. ראה, למשל: גמליאלי, עמ' 70.

- 13 לאותו אדם היו מטבעות (קרוש) שהביא אתו מארץ אחרת, ומאחר שלא היה להם שימוש בתימן, ביקש ממאיד להביאם אל בית המטבע כדי ליצוק אותם ולייצר מהם תכשיטים וכיוצא בזה.
- 14 כאשר לשכר הצורפים העוסקים במטבע ראה מה שנקבע בקאנון צנעא, להלן. דברי המהדיר, עמ' 222, הערה 62: אוקיה, מידת משקל לזהב וכסף, 119 גרם.
- 15 כלומר, אוצר המדינה שילם את השכר ולא בעל המטבעות.
- 16 על הקפלה ראה להלן, עמ' 121, הערה 5.

פרק אחד-עשר: המאה הי"ח

אחרי שנת 1705

[האמאם אלמהדי צאחב אלמואהב מוציא להורג מכשף יהודי]¹
 אבראהים בן אלמהדי² שלח אל אביו [...] את היהודי התזויזי³ המכשף. כשהגיעו אל אלמהדי, ציווה לקטוע ראשו של היהודי.

- 1 המקור: זבארה, נשר, עמ' 749.
- 2 בן האמאם שנשלח על ידו להשליט סדר בצנעא. האמאם אלמהדי ישב במואהב הסמוכה לד'מאר, ושלט בין השנים 1687-1718.
- 3 חזוי – כפר קטן דרומית לצנעא.

בין השנים 1716-1726/7

[תקנון השוק בצנעא]¹

מבוא. בעיר צנעא היו מקובלים מאז חוקים מגובשים שהסדירו, באופן מחייב את הכול, את חיי הכלכלה והמסחר בשוק של העיר. חוקים אלו קובצו בתקנון כתוב שנודע בשם קאנון צנעא והיה מצוי בהעתקות בכתבי יד, שמטבע הדברים לא היו זהות מבחינת נוסחן. לאחרונה נדפס קאנון צנעא על ידי סיאגי על פי שני כתבי יד מן המאה הי"ח: האחד נעשה במצות האמאם אלמתוכל עלי אללה אלקאסם בן חסין (1716-1726/7), והשני הוכן על ידי מושל צנעא הפקיה מחמד בן עלי אלחימי במצות האמאם אלמהדי עבד אללה (1816-1835/6). נוסח הפנים של מהדורת סיאגי נקבע על פי כתב היד השני. החוקר הבריטי סרג'ינט פרסם תרגום אנגלי מוער של מהדורת סיאגי בספרו הגדול על צנעא. לאחר מכן הדפיס עודי בשנייה את הקאנון על פי כתב היד המאוחר.² להלן נביא את תרגום הקטעים מתוך הקאנון שנזכרו בהם היהודים, על פי תרגומו של סרג'ינט.

שוק הכסף. [מטבעות] הכסף הנקנים מאת בני החסות (היהודים) וזולתם,³ אם היו קרש חג'ר או מגרבי או בהארי⁴ שיש בהם שבע קפלות⁵ חסר שלישי, הרי הרווח מהם לבעל ההון יהיה שבע בקש באוקיה;⁶ [מטבעות] כסף אחרים – יישברו ויוטבעו [מחדש] בשם הצורך לאחר שייבדקו ויוודע ערכם. השכר לעבודת הצריפה – שכר היוצק [את המטבע] הוא שמינית קרש לאוקיה לצריפה לבנה לאכזמים (של פגיונות), צמידים וכיוצא בהם. לכסף מרודד – הקישוט של פגיונות, חרבות ורובים – השכר הוא שמינית הקרש וארבע בקש לאוקיה. השכר לציפוי זהב הוא בהתאם לקפלה של הזהב בתוספת מחיר הכספית. השכר לענקים של הנשים, לשרשרות חרוזים ולכל כנה⁷ הוא רבע קרש לאוקיה. הרכב הכסף הסטנדרטי – שבע קפלות חסר שלישי – טבוע בחותם האמאם וצורך הכסף חורת את שמו.⁸ כל דבר זולת זה – אם הוא בהתאם לסטנדרט של הכסף הטהור, ייחרת עליו – מכילץ (=טהור), והצורך יחרות את שמו; אם הוא דבר אחר יטופל בהתאם, על מנת למנוע זיוף. ועליהם ההוצאות והשמירה כפי שנקבע בנוהג המקובל.⁹

מייצרי המנעולים והמפתחות. הם מחויבים להתחייבות שלא לייצר מפתח על פי אמום טבוע. אלו מבני החסות שמלאכתם בנחושת, היציקה הצהובה, מחויבים אף הם שלא ליצוק מטבע לאף אחד. זאת לפי שנמצאו מפתחות יצוקים.¹⁰ האבנים והלבנים השרופות. [...] טייחי הטיט מבני החסות וטייחי הגבס – שכר בעל המלאכה מהם הוא שמינית הקרש וחמש בקש, ועל זה יש להוסיף [דמין] שכירת רתמה. שכר הפועל הוא שמונה בקש.

בני החסות בסוק עקיל.¹¹ הם מחויבים למה שנוכר לעיל.¹² הם נדרשים לספק מעילי צמר לשומר מעין אלה שהם רגילים [לספק], בערך של ארבעים וארבעה קרש, ועל כך תוספת גבייה של שניים ומחצית ורביע הקרש, סך הכול הנדרש מהם הוא ארבעים ושישה ומחצית ורביע הקרש.

קדרות בקאע אליהוד. הכד הגדול המכיל חמישה עשר רטל של שמן (הנמדדים) ברטל גדול (נמכר) לקמעונאי בשלוש בקש חסר רבע, שהם שבעה עשר חרוף בשער זה. הרווח שלו הוא שניים וחצי חרוף שהם שלישי בקשה. הכד הגדול בנפח זה (נמכר) לאיש צנעא בעשרים חרוף שהם שלושה ורבע בקש. כל מה שהוא קטן מכד בנפח זה (כנוכר לעיל), מביא רווח יותר נמוך בהתאם לנפחו היותר נמוך. מחיר קערה שנפחה מחצית השמינית של הקדח נמכרת לאיש השוק בצנעא בשלושה וחצי חרוף, כלומר חצי בקש וקצת.

נרגילות. מלאכת אלסיאני – שהיא המלאכה המשוכחת ביותר בכלי אבן – הנרגילה הגדולה ביותר בשם זה (סיאני) נמכרת לאיש צנעא במחיר של עשרה חרוף ליחידה, שהם שתי בוקש חסר שלישי, ומחירה (למעשה) לקונה תשעה וחצי חרוף. המידה הבינונית של נרגילה ממלאכת אלסיאני נמכרת לאיש צנעא בחמישה חרוף, ולאיש המתפרנס (ממכירת נרגילות) בארבע וחצי חרוף. הסוג הנמוך ביותר של מלאכת

אלסיאני בכלי אבן נמכר בשניים וחצי חרוף לאיש צנעא. האיש המתפרנס (ממכירת נרגילות) מקבל עשרה חרף לעשרים יחידות של אלסיאני, כפי שנוכר לעיל ביחס ל(נרגילות) הגדולות.

סעיד מנצור בן החסות מייצר (נרגילות) עגולות קטומות. המקושטות מן המידה הגדולה נמכרות לאיש צנעא בחמישה חרוף כל אחת, שהם בקשה חסר רבע ליחידה, הבינונית בשניים וחצי חרוף, והסוג הזול בשניים לרופיה שהם שניים וחצי חרוף.

מלאכת יצחק בן החסות אלסיאני: נרגילות אדומות, הנרגילה הגדולה עולה שניים וחצי חרוף, הסוגים הבינוניים עולים חמישה חרוף, והזולים זוג לרופיה – שניים וחצי חרוף.

הקדרות של [קרידה] אלקאבל.¹³ קערות אבן, סירי קפה ממלאכת הלוי בקריה, קעריות אבן ומנורות נמכרים לאיש צנעא כשתי בקש היחידה, שהם חמש רופיות. מחיר הקערות בלא המכסים ממלאכת הלוי הוא עשרה חרף לתוצר המשובת ביותר. עשרים מן האיכות הבינונית עולות שלוש רופיות, והמלאכה הגרועה ביותר עולה חמישה חרוף, שהם בקשה חסר שישיית. המידה הגדולה או הקטנה של (הכדים) מצנני המים עולים אותו מחיר. מחיר סירי הקפה מאבן מן התוצר המשובת ביותר – סיר קפה בנפח חצי רטל – הוא בקשה חסר שישיית שהיא חמישה חרוף. הקטנים – שניים לחמישה חרוף. וכן על זה הדרך ועל פי התוק הזה. בני החסות היו מחויבים למחיר זה כאשר הם העלו תביעות להעלאה גדולה – שלגביה לא היה הצדק עמם לפי שלא היתה כל סיבה להתייקרות.

מוצרים מסוימים. קעריות צביעה נמכרות לבנות החסות, הזוג בשלוש רופיות, שהן שבעה וחצי חרוף. האשה בת החסות מוכרת אותן לאיש צנעא בחמישה חרוף ליחידה ובהתאם ליוקר או לזולת של הטיץ.

1 המקור: סרגינט'ליוקוק, עמ' 183-184, 226-230.

2 לפירוט ראה ברשימת המקורות: קאנון צנעא.

3 המדובר במטבעות כסף שהוכאו לצורפים היהודים שישבו בסוק אלפצ'ה בתוככי העיר צנעא ועסקו ביציקת מטבעות מקומיים או מיובאים כדי ליצור מהם תכשיטים. למעשה מעין זה ראה בזכרונות האמאם אלמאיד, לעיל. וזולתם – נראה שהכוונה לצורפים אחרים שאינם יהודים, אולי הבניאנים (היהודים); אך אלה גורשו מן העיר במחצית הראשונה במאה ה"ח.

4 מטבעות עוברים לסוחר, מהם שיוצרו בתימן ומהם שהוכאו מחרצה לה.

5 מידה קטנה שהשתמשו בה למתכות יקרות כזהב וכסף.

6 ביחיד: בקשה – מטבע שערכה אחד מארבעים בריאל (קרש); אוקיה – עשר קפלות, כמשקל הריאל (הדולר של מריה תרויה).

7 שלתוכה מכניסים קישוט זה או אחר.

8 על התכשיט שהוא מייצר.

9 על פי הערך ולא על פי השריעה. משפט אחרון זה על פי עורדי, עמ' 246, והמכוון להוצאות על שמירת השוק ועל שמירת העיר, שהיו מוטלות על כל הסוחרים בעלי החנויות בשוק, ובכללם הצורפים היהודים בשוק הכסף.

- 10 המכוון לכך שיש סכנה שיווצרו לאנשים שונים מפתחות זהים על פי אותו אמום ובכך ייפגם הביטחון שלכל אדם מפתח משלו לכיתו שלאחר אין דוגמתו.
- 11 שכונת מסגד עקיל, רובע בצנעא הישנה, שם ניהלו היהודים את עסקיהם אף שהתגוררו בקאע אליהוד שמחוץ לחומות צנעא. תקנות הסוחרים היהודים בסוק עקיל נתפרסמו על ידי חבארה.
- 12 לדעת סיאגי, המכוון למה שנאמר בסעיף הקודם על הטייחים.
- 13 ישוב סמוך צפונית לצנעא, שהיתה בו קהילה יהודית חשובה עד הזמן האחרון.

לאחר שנת 1748

[יהודי מוכר בעל כרחו קרקע שהיו עליה שני מסגדים]¹
הג'רה ז'ה היתה בבעלותו של יהודי ועליה היו שני מסגדים. [הקרקע] נלקחה ממנו ומחירה ניתן לו מידי בעל הביוגרפיה³ ומן המושל אחמד בן עבד אלרחמן אלשאמי ומן הקאצי אחמד בן מחמד קאטן. הקרקע נהייתה הקדש לעניים.

- 1 המקור: זבארה, נשר, עמ' 195-196.
- 2 המכוון לחלקת קרקע שנודעה בשם הג'רה' דבר סאמך באיזור סנחאן, מערבית לצנעא.
- 3 החיבור הוא ביוגרפיות קצרות על אישים שחיו בין השנים 1591-1938, והמכוון כאן לפקיה השר אחמד בן עלי בן האדי אלנהמי אלצנעאני (1717-1772).

שנת 1782

[יהודים משתתפים בצבאו של אלמנצור עלי בן אלמהדי עבאס]¹
[אלמנצור]² ציווה לעשות סולמות להריסה ומשורים לכריתת הגפנים [!], והפועלים³ הביאום אתם בצאתם לדרך. הוא [אלמנצור] הוכיל שבע מאות מוסלמים ויהודים לצורך ההריסה והכריתה.

- 1 המקור: ג'חאף, עמ' 168, על פי עמרי, מאה' עאס, עמ' 124.
- 2 שלט בין השנים 1775-1809.
- 3 במקור: אלעמלה, הם היהודים ששהו בכפרים השונים ומילאו את צרכי התושבים המוסלמים בתחום מלאכות היד.

פרק שנים-עשר: המאה הי"ט

שנת 1836

[האמאם אלנאצר מתעלל ביהודים]¹

מקורביו [של האמאם אלנאצר]² היו חבורת מלומדים ותכמים [...]. הם הביאו את האנשים למצב של חוסר ביטחון, והאמאם טבעו כטבעם [...]. ומכלל עצותיהם לקשור את היהודים על קברי הסאדה והמלכים, ובכלל זה יעצו לחטט בקברו של שיך אלסלאם אלשוכאני,³ ירחמהו האל, להוציאו מן הקבר ולשורפו.

- 1 המקור: חוליאת, עמ' 67-68, על פי עמרי, מאה' עאם, עמ' 256.
- 2 אלנאצר עבד אללה בן חסן, שלט בשנים 1832-1839, לאחר שהדיח את קודמו אלמנצור עלי אבן אלמהדי. במקורות היהודיים מסופר על מעשי התעללותו ביהודים. ראה: טובי, המאה הי"ט, עמ' 32-33. ויש לתקן את ייחוסו הרשום שם בעמ' 32.
- 3 מחמד בן עלי אלשוכאני, גדול חכמי האסלאם בתימן במאות השנים האחרונות (1760-1834). ראה עליו: עמרי, המאות הי"ח-הי"ט, עמ' 101-192; פנטון.

שנת 1836

[האמאם אלנאצר פוקד על היהודים לטבוע מטבעות בשמו]¹

[האמאם אלנאצר] קיבץ את שנותר באוצר המדינה ואת התכשיטים והבגדים שהתרים והוסיף על זה נחושת רבה ופקד לשאת את כל זאת אל בית המטבע במבצר צנעא, שם פקד על היהודים העוסקים ביציקת המטבע להוציא לראשונה מטבעות כשמו.

- 1 המקור: חוליאת, עמ' 68, על פי עמרי, מאה' עאם, עמ' 258.

שנת 1846

[התנפלות מורדים בשלטון על השכונה היהודית בצנעא]¹

ביום חמישי 19 [בחדש צפר] [שנת 1262 להג'רה]² ובליל 22 [באותו חודש] פשטו חברי אלמתוכל³ באמצע הלילה על ביר אלעזב. הם חדרו אליה ממערב לשכונת היהודים דרך פרצה [בחומה] והתחולל בה קרב עז בין שני הצדדים: מתושבי צנעא ארבעה הרוגים ושנים עשר פצועים ומן השבטים כעשרים [הרוגים] ופצועים רבים. התחולל קרב קשה, אך האל חיזק את תושבי צנעא [להחזיק מעמד בפני האויב] והרשעים פנו אל שכונת היהודים ושדרו את תושביה.

- 1 המקור: צפחאת מג'ולה, עמ' 60.
- 2 17 בפברואר 1846.
- 3 הוא האמאם אחמד בן יחיא ששנות שלטונו (1844-1849) היו קשות ליהודי תימן. ראה: טובי, המאה הי"ט, עמ' 35 ואילך.

שנת 1856

[האחריות על גביית מס החסות נשללת ממתמרד]¹
לאחר הפצת [העניין] נתגלעו מעשי איבה בין הסייד גאלב ואחמד אלחימי ונתרבו התככים בין שתי הכיתות עד אחד [לחודש] מחרם שנת 1273 הג'.² לאלחימי נתגלה כי הסייד גאלב מבקש לחרחר ריב נגדו ולסלק את אלחימה מתחת ידו, על כן נחפז לשלול את כל הסמכויות מידי הסייד גאלב ואת גביית מס החסות.³

- 1 המקור: צפחאת מג'ולה, עמ' 66.
- 2 1 בספטמבר 1856. שני האישים הללו – בצד אישים אחרים – נאבקר על השלטון בתימן. באותה עת היו כמה טוענים לכתר האמאמות. ראה: טובי, המאה הי"ט, עמ' 48.
- 3 הערת המהדיר: היה נהוג שמש החסות נגבה לאמאם בלבד, פיצוי על הזכאת שלא היה זכאי לה על פי הדין.

השנים 1859-1861

[מלאכת המטבע בידי היהודים]¹
[בשנת 1859] חסין אלהאדי² [...] ביקשו היהודים וקנה בעבורם את כלי הטבעת המטבע.
בחודש זה [רג'ב, שנת 1860] התייקר המטבע עד עשרים וארבע מאות חרף בצנעא. היבוא פסק והמזון אזל מן השוק, אף שהיה רב. התייקרות המטבע חזרה ונשנתה וחוסר יציבותו הביא לכך שהאנשים שמרו על מה שבידיהם. התייקרותו פגעה קשות בעניים. הסיבה לכך היתה שהם חזרו אל הנוהג של הרשעים שהיה מקובל קודם לכן, להטלת האחריות על 'בית המטבע' על מי ששכרו בכל חודש היה תוצאה מרה למוסלמים. בית המטבע נסגר וכן החסות הוציא את המטבעות שכבר קיבץ והפיצם ברחבי המדינה, וכך התרבו והתוספו. ונבקש מן האל לחוס על ברואיו.³
[בשנת 1861] ציווה האמאם לטבוע את המטבע כדי מרמר.⁴ בני החסות האחראים על בית המטבע יצאו לדי מרמר, אבל העניין לא יצא לפועל.

- 1 המקור: חראזי, עמ' 54, 80-81, 106-107.
- 2 תפש את השלטון בעיר טוילה בשנת 1858, ראה עליו: טובי, המאה הי"ט, עמ' 48-49.

- 3 הערת המהדיר, חסין אלעמרי, עמ' 80-81: היה בית המטבע שהיו יוצקים בו את המטבעות בתוך מבצר גמדאן. האחראים עליו היו מומחים יהודים, שרכיב מהם היו מועלים בערכי הכסף והנחושת, וכך היה שיבוש בערך הריאל או הקרש, בהשוואה למטבעות החדשים הניצוקים. וכבר חזרו ונשנו מקרים מעין זה מימי אלמנצור עלי בן אלמהדי עבאס (מת ב-1809) ועד תקופה זו. ראה: עמרי, מאה' עאם, עמ' 150-152.
- 4 מבצר עתיק מפורסם במרחק 18 ק"מ צפונית מערבית לצנעא. ראה: מקחפי, עמ' 168. במקום היתה קהילה יהודית. ידוע המשורר סעדיה בן שלמה ד'מרמרי שחי במחצית השנייה במאה הי"ז וכתב שיר על 'גזירת העטרות'. ראה: יוסף טובי, שני שירים על מאורעות השבתאות בתימן, פעמים 44 (תש"ן), עמ' 61-63.

שנת 1860

[התנפלות שבטי ארחב על השכונה היהודית בצנעא]¹

בחדוש חגי'ה² דימו קבוצה מפראי ארחב ואנשי ג'דר וכמה מאנשי כפר מדאם מ[שבטי] המדאן [...] לחדור למבצר צנעא בכוח הזרוע [...] מעט מהם העמידו סולם בקרבת בית המטבע [...] הם הפילו חלחלה על בני החסות המתגוררים בקאע אלסמע שממערב לכיר אלעזב³ עד אשר הבעיתום בבהלה, והעבירו את רכושם לצנעא, המוגנה באל, וזאת חולשתם והטלת החולשה והמסכנות עליהם.

- 1 המקור: הראזי, עמ' 63-64.
 2 לשנת 1276 להג' = יולי 1861.
 3 ביר אלעזב היתה שכונת גנים יוקרתית מחרץ לחומת העיר, וסמוך אליה הוקמה השכונה היהודית לאחר ששבו גולי מוזע מגלותם בשנת 1681 בבקעה שהיתה מושב חיות טרף (קאע אלסמע = בקעת חיות הטרף), ולימים נודעה בשם קאע אליהוד = בקעת היהודים. ראה: עמרם קרח, סערת תימן, עמ' יב.

שנת 1860

[האנדורלמוסיה בשלטון בתימן פוגעת קשות ביהודים]¹

ההתעסקות בשיחות ובמשא והמתן בין תושבי העיר [צנעא] וממוני בית הסוהר נמשכה בשל העניינים שחידשו העומדים בסתירה לשכל ולחוק. וזאת, שהם [ממוני בית הסוהר] הוסיפו להיות עוינים ונהגו בשררה לטובת עצמם והרבו תואנות על אנשיהם,² ואין צריך לומר על היהודים, שהם נהגו עמם כעושיק וכל בעל שררה ירא מהם ונושא להם פנים. אף אדם לא גינה אותם עד שעשו תושבי צנעא מה שעשו³. וכך קהתה עצמתם ותש כוחם ושחצנותם על האנשים והלכו על פי המנהגים המקובלים שהיו בימי אלמהדי עבד אללה.⁴

יורש העצר והאמיר תימור יצאו מן הארמון ושללו מהם את סמכויותיהם ונמסר מס החסות או חלק ממנו למאן דהוא עד להחלטת שיד' אלסלאם.⁵ ובאותה שעה

הופיע השיך' מחסן מעיץ⁶ ונשא ונתן בעניין והחליט כי מס החסות יהיה מעל הרצאות העיר וצרכיה.

- 1 המקור: צפחאת מג'הולה, עמ' 78-79.
- 2 המוסלמים.
- 3 כוונתו לכך שאזרחי צנעא התערבו במאבק על השלטון כדי להרחיק ממנו את הגורמים השלייליים; וראה בהמשך.
- 4 אחרון האמאמים משושלת בני קאסם שהאריך ימים על ממלכתו (1817-1834), אף שבימיו החל הערעור בכוחה של האמאמות. ראה: טובי, המאה הי"ט, עמ' 29-31.
- 5 שני האישים הללו ניצלו את מס החסות לצרכיהם הפוליטיים. על כן הרחיקום אזרחי העיר מארמון המלכות ושללו מהם את האחריות על מס החסות, וביקשו משיך' אלאסלאם, באותם ימים הוא אחמד בן מוחמד אלשוכאני, לפסוק בעניין באופן הלכתי.
- 6 בשנת 1859 מינהו עליהם אזרחי צנעא על מנת שיטיל סדר במהומה שאפפה את העיר. ראה: שם, עמ' 49.

שנת 1861

[מתן חסות ליהודים גוררת התנגשויות בין מוסלמים]¹

ובתחילת חודש רמז'אן² השתלט [אבו ג'אבר] על השיך' חזאם אבן צאלח דגיש אלענג'רי וכמה מפראי בני אלחארת'³ והניחם בבית הסוהר בשל שני בני החסות שביקשו את חסותם, ורצו⁴ למנוע מהם את המפרוקאט.

ב. וכשהגיע עם השר הנזכר⁵ הפגין התרברבות וסמכותיות בכל עניין עד שתיעבדו האנשים. מעשהו הראשון של אבו ג'אבר היה לדרוש משני בני חסות שהיו אנשי חסותו של השיך' צאלח דגיש ועמו שלושה אנשים מן בני אלחארת'. הם נמלטו אל השיך' הנזכר שייגונן עליהם ואז פרצו התנגשויות בין דגיש ואבו ג'אבר.⁶ לבסוף נאסר חזאם דגיש ועמו שלושה אנשים משבטו. הם הוקעו כרבים ונכבלו באזיקים בכלא עד 2 [לחודש] שואל.⁷

אבו ג'אבר [התנחל] ביפיד כפר היהודים.⁸

- 1 המקור: א. חראזי, עמ' 84; ב. צפחאת מג'הולה, עמ' 76, 85.
- 2 לשנת 1277 להג'רה=אפריל 1861.
- 3 השיך' חזאם ואנשיו.
- 4 כמו: פרקאט, והוא מס מיוחד שהיה מוטל מדי פעם על היהודים ומחולק ביניהם, שלא על פי דין האסלאם. יהודי תימן כינו מס זה בשם מס החמס. ראה: טובי, רדאע, עמ' 29-30.
- 5 מחמד אבו ג'אבר.
- 6 לא היה חזיון נדיר שאנשי שבטים מוסלמים נלחמו ביניהם בשל פגיעת צד אחד ביהודים בני חסותו של הצד האחר. ראה למשל: חבשוש, עמ' 51-52.
- 7 שנת 1277 להג'=13 באפריל 1861.
- 8 ישוב יהודי ששכן במרומי ההרים כאיוור חימה, דרומית מערבית לצנעא. ראה עליו: ספיר, עמ' צט, קג, ובעמ' קד כתב עליו: 'יעצוני להמלט ההרה אל אחת מערי ישראל, יפיד'.

שנת 1863

ר' שלום אלשיך מוצא להורג באשמת זיוף המטבע¹
 וכאשר עשה בן החסות, שיך' בית המטבע, 2 את מעשה התרמית, וזייף את המטבע,
 הובא הדבר לעיון בפני שריף המקאם והשיב שיש להורגו בכריתת ראשו. הדבר
 כרצע ביום השני, 3 [לחודש] ג'מאדא השני³ בשער יורש העצר בכיכר יאסר.
 המוסלמים ובני החסות ששו על כך ועשה הדבר רושם גדול. שני אחיו נשאר בבית
 הסוהר. הם היו עצורים עד שירימו וישלמו אלף ושש מאות קרש קנס לידי השיך'
 מחסן מעייץ,⁴ אך לאחר שהתלוננו הוקל עליהם לאלף קרש.

- 1 המקור: צפחאת מג'הולה, עמ' 92. וכבר הביאו חסין אלעמרי: חראזי, עמ' 134, הערה 1.
- 2 הוא ר' שלום אלשיך. השווה לכל הפרשה: טובי, המאה הי"ט, עמ' 58-59.
- 3 שנת 1280 להג' = 15 בנובמבר 1863.
- 4 ראה עליו לעיל 'שנת 1860' הערה 6.

שנת 1865

[משיח השקר שכר כחיל]¹

וביום השלישי, אולי הוא בתודש צפר² הביאה קבוצת [אנשים] ראשו של יהודי מן
 בני ג'בר. זה היה מנפלאות הזמן, שיהודי זה הגיע לאלטיאל³ באחד המקומות מן
 בני ג'בר, והיה קורא לאנשים ללכת אחריו והיה מראה להם מעשי הונאה וכישוף,
 ומהם שנספחו אליו. לאחר מכן קמו החכמים⁴ כנגד חרפה זו של האסלאם וכתבו
 אל כל מי שיש בו רוח קנאה, עד שגבר עליו האל ונהרג והגיע ראשו ושלחוהו
 נשיאי העיר אל חסין אלהאדי⁵ אל קרית אלקאבל כדי לביישו ולהכלימו. וזאת לפי
 שנמצאו עם היהודי לאחר הריגתו מכתבים מחסין אלהאדי וזולתו מן הנבערים⁶
 ובהם [במכתבים] שהוא המלך המזרחי,⁷ איום ממנו על האסלאם, יילחם בהם האל.
 על כן שלחו אליו את ראשו וכשהגיע הראש אליו, אסרם [את השלוחים] והתראה
 כאילו הסיח דעתו ממנו, ולבו רחום עליו. וביום השלישי, אולי הוא בתודש רביע
 השני שנת 1282 [הג']⁸ הגיע חסין אלהאדי עם קבוצה מן בני שדאד ונשיאם
 אלחצ'ורי והם חברי היהודי שהתנבא.

- 1 המקור: צפחאת מג'הולה, עמ' 95-96. נראה שזה המקור לדברים שהובאו בסרג'נט-ליוקוק על
 משיח השקר שכר כחיל, ומשם על ידי עראקי-קלורמן, עמ' 117-118. לפרשת משיח השקר
 ראה: שם, עמ' 105-118.
- 2 שנת 1282 להג' = 29 ביוני 1865.
- 3 שם ה', הנזכר במקורות היהודיים העוסקים בשוכר כחיל, שם פעל עם חסידיו.
- 4 חכמי האסלאם.

- 5 אחד הטרענים לכתר האמאמות באותם ימים. ראה עליו: טובי, המאה הי"ט, עמ' 48-49.
- 6 פרטים אלו אינם ידועים מן המקורות היהודיים.
- 7 במקור: אלמשרקי, דמות קבועה באפוקליפסות המוסלמיות והיהודיות בתימן.
- 8 27 באוגוסט 1865.

[משיח השקר שגר כחיל מוצא להורג]¹

ובחודש רביעי אלאול² הרגו בני חבר את היהודי אשר קם במחוזם ונתפשטו כשפיר ברחבי הארץ והטעה את האספסוף שהוא מצאצאי אלמנצור החמירי.³ הוא הפיץ דגלים באותם מחוזות וחגר כלי זין. חכמי האסלאם הוכיחו את אותו אספסוף והרגו את היהודי, סובכו עם ראשו בערים ובמדבריות. וזה מפלאי הזמן.

- 1 המקור: חראזי, עמ' 145.
- 2 לשנת 1280 להג' = אוגוסט-ספטמבר 1863.
- 3 דמות קבועה באפוקליפסות המוסלמיות והיהודית בתימן, דמות החוזרת אל התקופה הקדם-סלאמית. ראה מאמרי 'חיונות אחרית הימים בספרות יהודי תימן', תימא ה (בדפוס).

שנת 1867

[השלטונות המוסלמיים מסייעים במציאת גנבים בשכונת היהודים]¹
 [...] עד יום השישי 28 [לחודש] אלחג'ה.² סמכות השיפוט הועברה לידי הקאצי אחמד בן עבד אלרחמן אלמג'אהד, כל זאת בלא רשות האמאם³ ובלא התייעצות עם שיך אלסלאם. הוא המשיך להחזיק בה [בסמכות השיפוט] לפי החלטת תושבי צנעא⁴ ועשה כל שביכולתו עד שעבד אללה אלצער הגיע כדי לסייע בידי בן החסות אלמנצורה ב[עניין] גניבת זהב שנגנב ממנו בשכונת היהודים.⁵ הם מיהרו לחפש אחרי הגניבה ולהשתדל להתיידד אתם ולמהר לקטוע את ידיהם, ולהתייצב לימין אלצער ולהחזיק את ידיו.

- 1 המקור: צפחאת מג'הולה, עמ' 100.
- 2 שנת 1283 להג' = 3 במאי 1867.
- 3 אלמתוכל מחסן אלשהארי.
- 4 היו אלה ימי מהומה בצנעא שהיו קשים לקהילה היהודית בעיר. כאמור לעיל, עמ' 125, התערבו אזרחי העיר פעמים רבות בניהול השלטון ובמינוי אישים לתפקידים שונים. ראה: טובי, המאה הי"ט, עמ' 64-65.
- 5 אולי הוא הרב הידוע באותם ימים, ר' שלום מנצורה, שניהן במשך זמן כנשיא הקהילה. ראה עליו: קרח, עמ' מה.

שנת 1867

[בני שבטים מצפון תימן פושטים על השכונה היהודית בצנעא]¹
 וביום השני, אולי הוא 25 [לחודש] שעבאן שנת 1284 ה[ג'ג]2 הגיעו אנשים רבים
 מחאשד³ ועברו בשער שכונת היהודים. היהודים השליכו עליהם מן הבתים והם
 הגיעו אל סידי מחסן [ב]בית סבטאן.4 אירע להם מאורע עצום בצנעא עד אשר
 העתיקו את הדלתות והחלונות מכיר אלעזב⁵ ושכונת היהודים. המצב בצנעא
 התמיר והלך בשל האסון⁶ והעדר התבואות והשמן והקשר;⁷ וכל מצרך מסתירים
 אותו מחשש להתנפלויות. אתה רואה את האנשים שיכורים, ואינם שיכורים, אלא
 הוא עונש חמור מאת האל. ודי לנו באל ובחסד הזן.

- 1 המקור: צפחאת מג'הולה, עמ' 108.
- 2 23 בדצמבר 1867.
- 3 בני שבטים מצפון תימן.
- 4 כפר קטן סמוך לצנעא.
- 5 שכונה של עשירי המוסלמים, סמוך לשכונת היהודים.
- 6 המכוון לבצורת.
- 7 קליפות הקפה שבתימן נוהגים להכין מהן משקה.